

Mediterrán és Balkán Fórum

KELET-MEDITERRÁN ÉS BALKÁN TANULMÁNYOK KÖZPONTJA

III. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

Köszöntő

2009. október 21.

KEDVES OLVASÓ!

Mivel szerkesztőségünkben több balkáni témájú tanulmány is kiadásra vár, ezért 10. számunkban a Balkán rovatban rendhagyó módon kettő cikk publikálására adtunk lehetőséget.

A PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja (KMBTK) által útjára indított Mediterrán és Balkán Fórum a Balkán, a Kelet-Mediterráneum és a Közel-Kelet térségét érintő kutatások eredményeit közli. Az elektronikus formával célunk az, hogy a témában érdekelteket és érdeklődőket gyorsabban tájékoztassuk a friss háttérelmzésekkel.

A Mediterráneum és Balkán rovatokban tudományos elemzések közlésére vállalkozunk, a Mozaik címszó alatt ismeretterjesztő, kulturális jellegű írásoknak adunk helyet.

Feliratkozás a Mediterrán és Balkán Fórumra

Amennyiben Ön szeretne feliratkozni hírlevelünkre a vatoma@gamma.ttk.pte.hu e-mail címen megadhatja annak a postafióknak a címét, ahová a hírlevelet kapni szeretné

Tartalom:

Köszöntő.....	1
Bosznia-Hercegovina településhálózatának átalakulása – a többszörös, szubnacionális megosztottság hatásai.....	2
Délszláv erőközpontok államszervezési koncepcióinak küzdelme 1914-1918	12
A földrajz tankönyvek Közel-Kelet képe	22
Hírek	28
Konferenciák	29
Filmajánló.....	30

Főszerkesztő:

Dr. M. Császár Zsuzsa

Főszerkesztő-helyettes:

Kitanics Máté

Szerkesztőség:

7624 Pécs

Ifjúság útja 6.

Telefon: 72/501-531

Fax: 72/501-531

Web: <http://balkancenter.ttk.pte.hu/>

ISSN 1788-8026

Szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Pap Norbert (elnök)

Dr. N. Rózsa Erzsébet

Dr. Hóvári János

Dr. Békési László

Reményi Péter

Lapszerkesztő:

Vati Tamás

Olvasószerkesztő:

Kurilla Annamária

Felelős kiadó:

Dr. Pap Norbert

Bosznia-Hercegovina településhálózatának átalakulása – a többszörös, szubnacionális megosztottság hatásai

Reményi Péter¹

Jugoszlávia felbomlása után a nyugat-balkáni térségben számos új állam jött létre. Többek közülük soha nem léteztek korábban, mások hosszú évszázadok után váltak függetlenné. Ezen új államok számos politikai, jogi, gazdasági problémát örököltek, helyzetük az új évezredben nem nevezhető könnyűnek.

Az új államok közül az egyik legproblémásabb Bosznia-Hercegovina, ahol a Jugoszláviából történő kiválás a legtöbb áldozattal járt, a háború a legtovább húzódtott, az etnikai feszültségeket csak az államon belüli elkülönüléssel sikerült időlegesen megoldani.

Az átalakuló politikai keretek és a megváltozó etnikai-népességi viszonyok sok minden más tényező mellett a településhálózatra is döntő hatással voltak. Az átalakuló városhálózat egyrészt következménye az elmúlt évtizedek változásainak, másrészt kerete a jövő eseményeinek. A nyugat-balkáni és benne a bosznia-hercegovinai államosodási folyamat még nem zárult le.

Optimista megközelítésben a városhálózat a modernizáció, integráció és multikulturalizmus színtereiként egy szebb jövőt ígérő társadalmi-gazdasági fejlődés színtere lesz. Realista megközelítésben Bosznia-Hercegovina megosztottsága hosszú távon állandósul, a nemzetközi közösség segítségére utalva korlátozott fejlődést tudhat majd magáénak. A pesszimista verzió ezekkel szemben a fegyveres etnikai konfliktus újjáéledését és az állam teljes dezintegrációját vetíti előre.

1. Bosznia-Hercegovina városhálózata Jugoszláviában

Bosznia-Hercegovina központi helyet foglalt el a jugoszláv államban. Ez fakadt egyrészt relatív (többi tagköztársasághoz viszonyított) helyzetéből, a hegyvidéki jellegből, mely stratégiaileg értékelte fel a tagköztársaságot, valamint a két legjelentősebb délszláv etnikum (szerb, horvát) szállásterületének Boszniában való érintkezéséből.

Városhálózatát egyértelműen a természeti viszonyokhoz való igazodás jellemzi. A nehezen járható hegyek között a jelentős települések a folyóvölgyekben, illetve a Száva alföldjén (Bosanska Posavina) alakultak ki. A 19. századra az oszmánok által alapított Szarajevó egyértelműen a terület központjává vált. Közigazgatási szerepkörét megőrizte az Osztrák–Magyar Monarchiában, majd kisebb mértékben az első és sokkal inkább a második jugoszláv államban is.

Bosznia-Hercegovinában a jugoszláv korszakban öt jelentős nagyváros alakult ki. A főváros Szarajevó, Hercegovina történelmi központja Mostar, Posavina centrumtelepülése Banja Luka, valamint két ipari jellegű város, Tuzla és Zenica. Ez az öt nagyváros négy makrorégióba szervezte Bosznia-Hercegovinát, ugyanis Zenica Szarajevó közelsége miatt

¹ Tanársegéd, PTE TTK FI Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék.

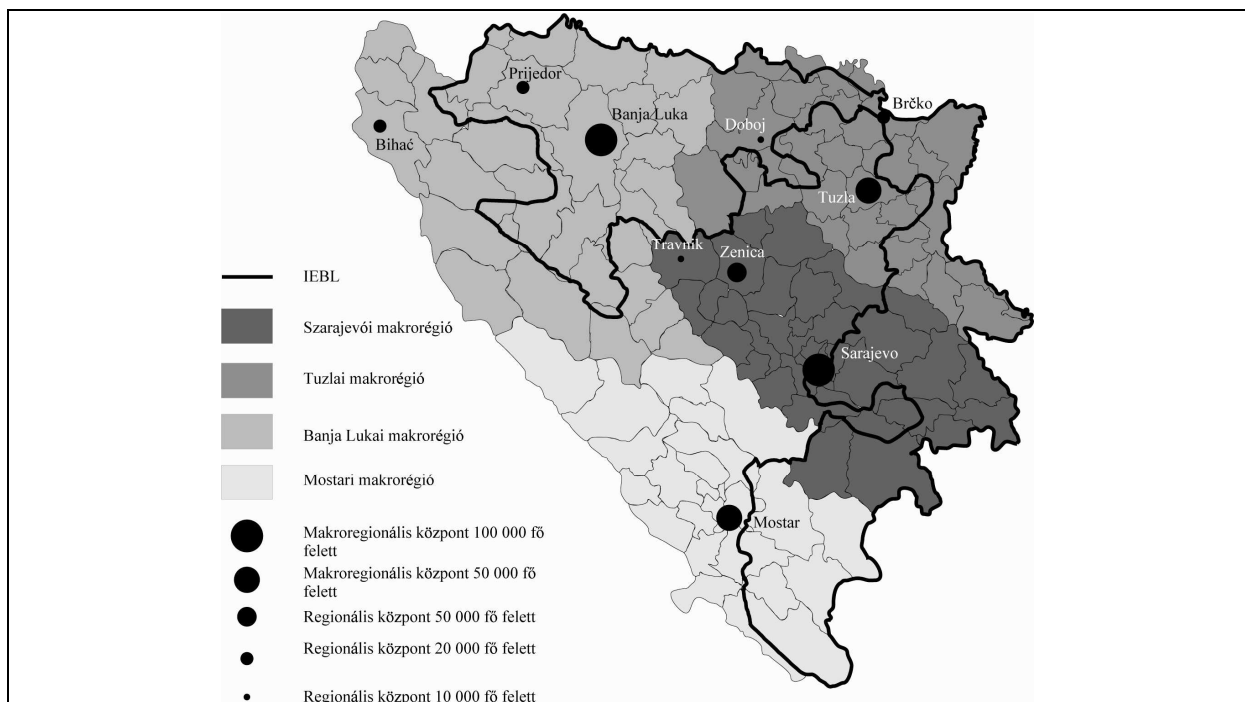
(80 km) nem tudott önálló regionális léptékű vonzáskörzetet kialakítani (ROGIĆ, V. 1977) (1. ábra).

A négy regionális központ közül lakosságukat tekintve Szarajevó a legnagyobb (292 ezer fő 1971-ben, 526 ezer fő 1991-ben), Banja Luka a második (158 ezer fő 1971-ben, 195 ezer fő 1991-ben) Tuzla a harmadik (107 ezer fő 1971-ben, 132 ezer fő 1991-ben) Mostar pedig a negyedik (89 ezer fő 1971-ben, 126 ezer fő 1991-ben). Zenica lakossága 1971-ben 100 ezer alatti volt, 1991-re viszont 145 ezerre nőtt. Legdinamikusabban Szarajevó és Zenica lakosságszáma növekedett (húsz év alatt a növekedés 80% fölötti), míg a többi regionális központnak közel azonos ütemben (20–40%-kal) bővült a lakossága.

A települési hierarchia következő lépcsőfokán a 20 és 50 ezer fős lakosság közötti regionális alközpontokat találhatjuk. Jellemzőjük, hogy a fenti városok körül szerveződő makrorégiókon belül valamely természeti vagy társadalmi okból különálló alkörzetek központjait jelentik. Központi szerepkörük, funkcióik hiányosak, de viszonylagos nagy népességkoncentrációjuk és az általuk nyújtott közepfokú szolgáltatások széles köre központi szerepkörre predesztinálja őket.

Ilyenek mindenek előtt Brčko, Prijedor és Bihać. Előbbi elsősorban a posavina területének keleti részének központja, fontos és tradicionális közlekedési, kereskedelmi csomópont, mely az ipari karakterű Tuzla gyors fejlődése mellett is megőrzött valamit centrumszerepéből. Bihać Bosznia északnyugati területeinek városi központja. Ez a térség nehezen megközelíthető a távolabbi nagyobb centrumokból (Banja Luka), így szerephetett Bihać központi szerepkörökét. Prijedor fejlődését elsősorban a vasút korai megépülése alapozta meg, a környező jó mezőgazdasági területek piacközpontjává válva tett szert központi funkciókra.

1. ábra: Bosznia-Hercegovina jelentősebb települései és régiói 1971-ben a Daytonban meghúzott IEBL feltüntetésével

(Szerk.: REMÉNYI P.)

A második jugoszláv állam a boszniai városhálózat számára mennyiségi és minőségi növekedést hozott. Mind a városok száma, mind azok lakosság gyorsan nőtt. Kedvező stratégiai fekvése folytán Boszniába telepítették Jugoszlávia nehéz- és hadiipari potenciáljának jelentős részét. Ez természetesen a városok iparosításával járt, lakosságszámuk növekedésnek indult és infrastrukturális ellátottságukat is javítani kellett. Az iparosítás hatására megindult egy Boszniába irányuló migráció is, mely az amúgy sem alacsony természetes szaporodás mellett (mely döntően a muszlimán lakosságnak volt köszönhető) hozzájárult mind a köztársaság, mind annak városi lakosságszámának növekedéséhez. A hatvanas évekre azonban a boszniai gazdaság egyre inkább lemaradt a többi tagköztársasághoz képest, ami a kivándorlást erősítette fel (elsősorban a szerbek és a horvátok körében) (VÉGH A. 2005).

A mennyiségi gyarapodás etnikai változással is járt, az iparosítás célterületének számító Bosznia-Hercegovina városai az egész Jugoszlávia területéről vonzották a bevándorlókat. Ennek az eleve kevert etnikai összetételnek, valamint a muszlimán (a későbbi bosnyák) etnikum megkésett nemzetté válásának is köszönhető, hogy a tagköztársaság városaiban az országos átlagot meghaladó volt a magukat jugoszlávnak vallók aránya (VÉGH A. 2005).

2. A daytoni rendezés közigazgatási és települési következményei Bosznia-Hercegovinában

Az 1992 és 1995 között zajló véres polgárháborút, és Jugoszlávia felbomlásának első szakaszát lezáró, az egyesült államokbeli Daytonban² megkötött békeszerződés rendkívül összetett államszerkezetet hozott létre Bosznia-Hercegovinában, mely alapvetően átalakította a korábban kialakult és az előbbiekben felvázolt települési struktúrát és területi munkamegosztást. Ez a bonyolult rendszer tükrözi a különböző etnikumok egymástól eltérő érdekeit éppúgy, mint az adott pillanatban fennálló erőviszonyokat. A korábban jobb tárgyalási pozícióban lévő Milošević,³ most a hazáját sújtó szankciók miatt kénytelen volt több helyen is engedményt tenni a tárgyalások folyamán (JUHÁSZ J. et al. 2003).

A boszniai harcokat lezáró daytoni békeszerződés rendelkezett az entitásközi határ (IEBL) létrehozásáról, amely két harcoló fél (szerbek, bosnyák-horvát entitás) „háborús állama” területét választotta el, kialakítva így a ma is létező két bosznia-hercegovinai entitást. E határvonal futásának meghatározásánál az etnikai elv figyelembe vétele és az ahhoz való alkalmazkodás kevés kivételtől eltekintve (posavinai korridor, gorazdeai korridor) minden más szempontot felülírt (AGANOVIĆ, M.–JOVANOVIĆ, Z. 1999.).

² 1995. november 21., ünnepélyesen aláírva: Párizs, 1995. december 14.

³ Érdekes módon, bár Jugoszlávia hivatalosan nem volt harcoló fél, ezt Milošević következetesen vissza is utasította, mégis a béketárgyalások során vele kellett megegyezni, ő képviselte a boszniai szerbeket, a szerződést is ő szignálta szerb részről (csakúgy, mint Tuđman horvát részről).

A cél az volt, hogy a fegyveres konfliktusnak véget vessenek, nem pedig az, hogy bármilyen etnikai egyensúlyt próbáljanak visszaállítani, vagy a települési vonzaskörzeteket, avagy a területi munkamegosztást tartsák szem előtt. Ez a frontvonalak mentén való megmerevedés, az új etnikai határ állandósulása valójában a legkritikusabb pontja a békeegyezménynek, valamint az azóta eltelt időnek is. Bár 2000-tól megindultak a kisebbségi visszatelepülések, az etnikailag homogén entitás-jellegeken ez keveset változtatott.

Az etnikai elkülönülés negatív hatása a településhálózatra is kihat. Az entitásközi határ két oldala, az egykori ellenfelek közti kommunikáció a minimumra csökkent. Az aktuális etnikai választóvonalak mentén kialakított határt az esetek döntő többségében nem a vonzaskörzeti elv alapján húzták meg, így sok esetben sérült a települések, városok vonzaskörzete, más megközelítésben jelentős területek maradtak igazi centrum nélkül. Az 1971-es vonzaskörzeti alapon lehatárolt makrorégiók mindegyike megosztásra került a Daytoni rendezés során (1. ábra).

A Bosznia-Hercegovina Föderáció területén, döntően a horvát nemzetiségű lakosság igényeinek kielégítése miatt – mivel a horvát etnikum háborús állammal rendelkezett, de a rendezés során saját entitást nem kapott –, széleskörű autonómiával rendelkező kantonokból álló területi struktúrát hoztak létre. A kantonok saját törvényhozó, végrehajtó, adminisztratív és (létrehozásukkor) saját fegyveres rendfenntartó szervezettel rendelkeznek. A határok meghúzásánál „ügyeltek” arra, hogy legyenek tiszta horvát kantonok, így a gyakorlatban a döntően horvátok lakta nyugat-hercegovinai és egyes Száva-menti területek (kantonok) mint állam az államban funkcionálnak (JUHÁSZ J. et al. 2003.).

A kantonális rendszer az ország horvát-bosnyák felén a közigazgatási értelemben vett településhierarchia egy új szintjét hozta létre. A kantonoknak kantonközpont jár, ahol a kanton választott vezetőinek hivatalai, miniparlamentje, a kötelező és szabadon választott feladataihoz járó intézmények helyet kapnak. Ez az új közigazgatási szint a városok egy jól lehatárolható körét emelte ki a többiek közül, lehetővé téve így a közigazgatási alapokon történő gyorsabb fejlődésüket (3. ábra). A helyzetet bonyolítja, hogy mindezt csak az ország egyik felében vezették be, a Boszniai Szerb Köztársaságban ez a közigazgatási szint hiányzik, a centralizáció erősebb, mely Banja Lukának a településhálózaton belüli pozíciójára is hatással van.

3. A béke legfontosabb települési következményei Bosznia-Hercegovinában

A béke legfontosabb következményei a települések számára az átrajzolt közigazgatási határokból és az etnikai szembenállásból következő kényszerűen átalakított vonzaskörzetekből adódnak. A jugoszláv időszakban kialakult és a területi folyamatokat, illetve gazdasági törvényszerűségeket alapul vevő vizsgálatok alapján mind a mai napig érvényes települési vonzaskörzeteken alapuló regionális struktúrákat az új „kvázi-államhatárok” teljes egészében figyelmen kívül hagyták. Az érintett településeknek gyökeresen kellett átalakítaniuk korábbi területi politikájukat.

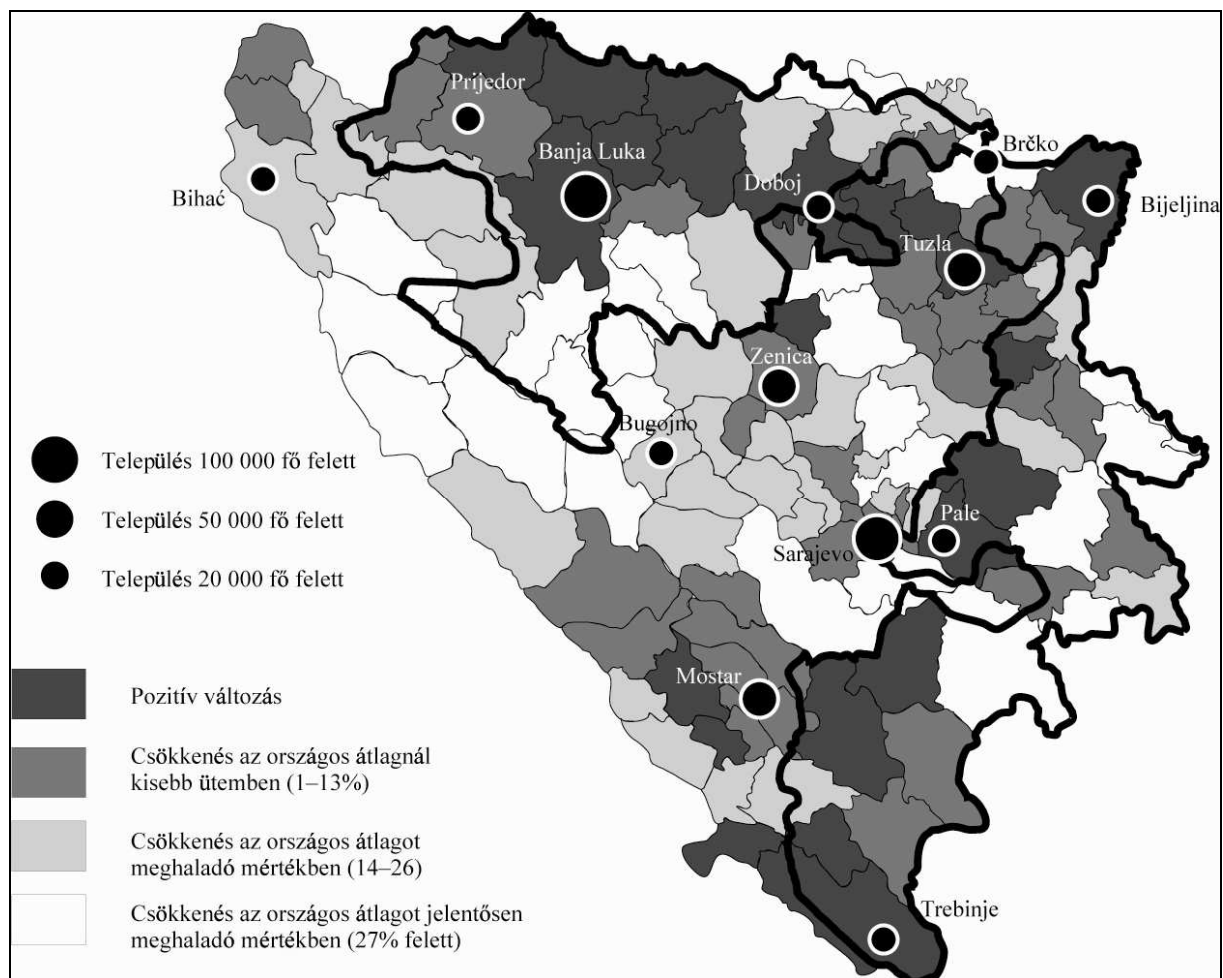
Másik fontos következmény a korábban már említett többszintű közigazgatási rendszer bevezetése, melyben számos adminisztratív központi szereppel rendelkező település képes ezeket az energiákat a település fejlődésének szolgálatába állítani. A két

államrészből (entitás) álló Boszniában egyébként is minden „normális esetben” állami intézménynek számító hivatalból minimum három van. Egy országos, többnyire Szarajevó székhellyel, egy föderációs ugyanott, illetve egy szerb Banja Lukában (korábban Paléban). Emellett a horvátok lakta államrészeken egy félhivatalos „árnyék-intézményrendszer” kiépülését is valószínűsíthetjük.

A háborúnak, mint általában itt sincsenek nyertesei. Van azonban a településeknek egy olyan köre, mely a háború után kedvezőbb helyzetbe került, mint volt azelőtt. Ezzel szemben létezik egy másik kör, amely a háborús veszteségeken túl a településrendszerben elfoglalt helyzetében, térségi szerepköreit tekintve is visszaesést élt meg.

Általánosságban elmondható, hogy a városok lakosságszám-változása az országos átalakuláshoz képest kedvezőbb képet mutat. Ebből arra következtethetünk, hogy a városokat kevésbé viselte meg a háború, mint a vidéki területeket (2. ábra).

2. ábra: Bosznia-Hercegovina lakosságának változása opcinánként 1991–2005 között %-ban, valamint a jelentősebb városok

(Forrás: Jugoszláv népszámlálás 1991, Bosznia-Hercegovina Statisztikai Hivatal, Szerk.: REMÉNYI P.)

Az ország fővárosa Szarajevó, bár sokat szenvedett a blokád és az ostrom következtében, lakossága jelentős mértékben csökkent (1991–2005 526 ezerről 410 ezerre, úgy, hogy a békekötés óta évről évre növekszik), gazdasága a háború végére tulajdonképpen megsemmisült, mégis egyértelműen előre lépett a települési ranglétrán. A korábbi tartományi székhely, mely történelme során soha nem volt főváros, egy új állam székhelye lett, elvben az egész országra kiterjedő hatáskörökkel. Nemzetközi szervezetek, államok, cégek tartanak fenn itt képviselőket, nemzetközi repülőtérrel rendelkezik, az állami intézményeknek és hivataloknak a székhelye, a nemzetközi közösség pedig befogadta a fővárosok „klubjába” (HARDI T. – PAP N. 2006). Hatóköre azonban az állam szélsőséges decentralizációja következtében korlátozott. Talán Európa leggyengébb, legkisebb érdekérvényesítő képességű fővárosa, aminek szuverenitása még elvben sem terjed ki a teljes államterület minden egyes folyamatára. Több eszközzel és jogkörrel rendelkezik (igaz szűkebb földrajzi területen) föderációs társfővárosként, mint az egész állam élén álló fővárosként. Emellett vonzáskörzetének jelentős részét, sőt városi területének egy darabját (Istočno Sarajevo) is elvesztette.

Banja Luka kétségtelenül az a város, amely a legnagyobbat emelkedett a települési hierarchiában az elmúlt évtizedben. Lakossága az általános boszniai tendenciával ellentétben nőtt (1991–2004 között 195 ezerről 225 ezerre), amit magyaráz egyrészt a közvetlen háborús cselekményekből való kimaradás, valamint az ország horvát-bosnyák feléből elmenekült nagyszámú szerb lakosság befogadása is. Banja Luka, mint a Boszniai Szerb Köztársaság központja, „kvázi-társfőváros” az országban. Bosznia-Hercegovina területének 49%-a számára a „de facto” főváros nem Szarajevó, hanem Banja Luka, a békeszerződés értelmében szélsőségesen decentralizált államban az igazi fajsúlyos döntések mind az entitások szintjén dőlnek el, azaz Banja Lukában és Szarajevóban (nem mint az állam fővárosában, hanem mint a Bosznia-Hercegovina Föderáció, az ország 51%-a, székhelyében).

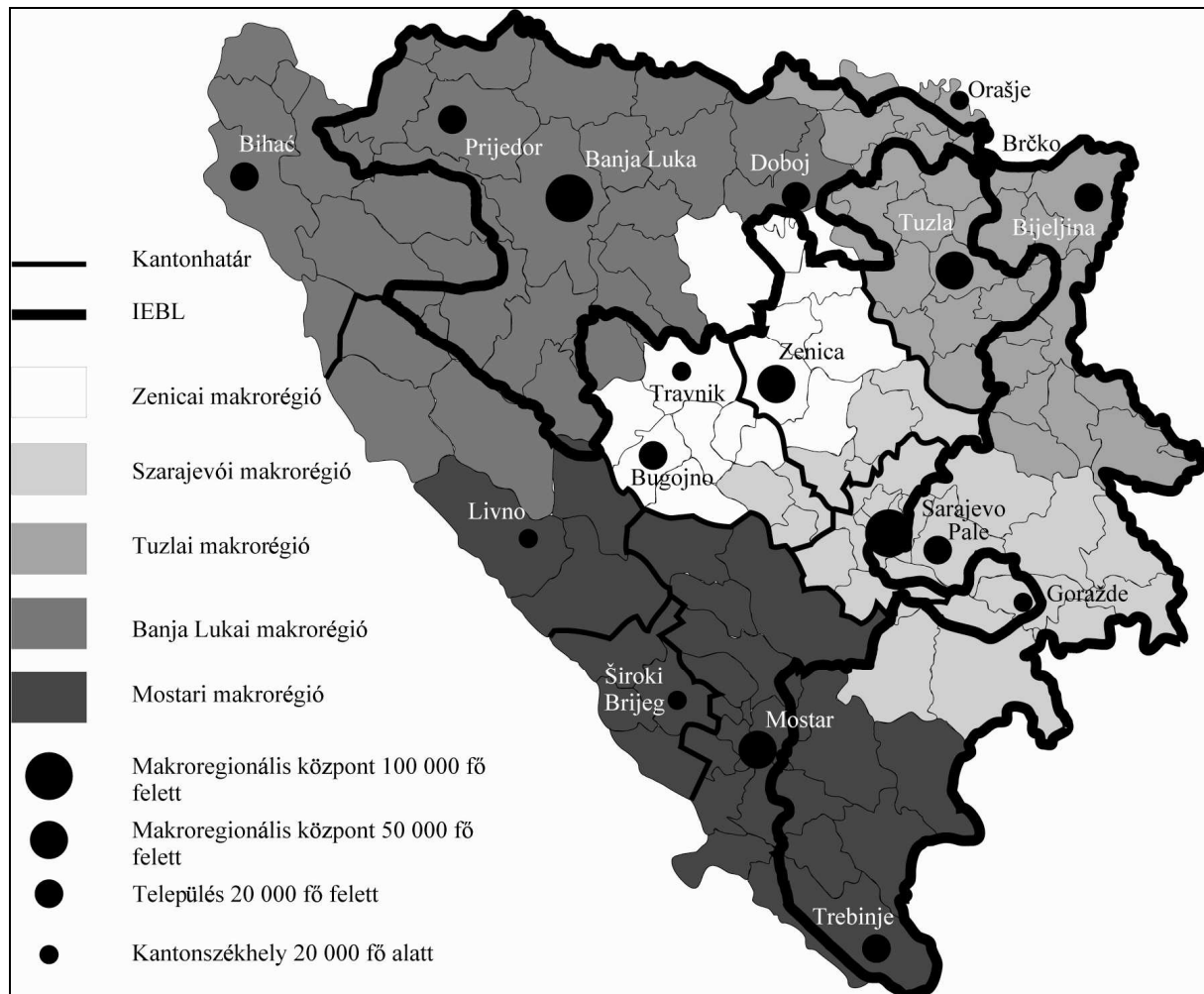
A nagyvárosokat két markánsan elkülönülő csoportra oszthatjuk aszerint, hogy a háború utáni rendezés inkább negatívan vagy pozitívan érintette őket. Kedvezőtlen helyzetbe kerültek az egykori makroregionális központok (Tuzla, Mostar, Zenica), hiszen vonzáskörzetük egy jelentős részét elvesztették, periférikus helyzetbe kerültek, térségi kapcsolataik újjáélesztése hosszadalmas feladatnak ígérkezik. Banja Luka és Szarajevó szintén elvesztette vonzáskörzete jelentős részét, esetükben azonban a települési hierarchiában való előrelépés (főváros-társfőváros) ezt a negatív tényt ellensúlyozta.

Kedvezőnek ítélnéjük azoknak a településeknek a helyzetét, melyek „átvették” a határ túloldalára került regionális központok szerepköreit. Ezek elsősorban a Boszniai Szerb Köztársaság középvárosai. Doboj, Bijeljina, Trebinje korábban nem számítottak centrumtárségnak, azonban a tuzlai és mostari vonzáskörzet szerb részén most funkcióik kiteljesednek, térszervező erővé válnak. Pale helyzete ambivalens, bár talán a legnagyobb lakosságszám-növekedést könyvelheti el (6000-ról 20 000-re) ez elsősorban a szarajevói szerb menekültek befogadását jelenti, ugyanakkor a boszniai szerb háborús kormány székhelyeként nehezen tud szabadulni a negatív képtől, mely a városhoz kötődik. Mindezekon felül a belső szerb politikai harcokban nem a palei, hanem a banja lukai lobbik kerekedett felül, minek következtében az ország rész központi intézményei ez utóbbi városba költöztek. A föderáció területén is találkozhatunk egy új, felemelkedő regionális központtal, Bihać-csal, mint a banja lukai régió északnyugati felének új központjával.

Bár különböző helyzetben vannak és a háborút is különbözőképpen élték meg, a kantonközpontok jelentik közigazgatási értelemben jelenleg a daytoni béke nyertes

települési körét. A közigazgatási szerep forrásbevonást jelent, mind anyagi, mind humán erőforrások értelmében. A kantonközpontok közül számosan demográfiai és gazdasági erejük révén is az ország regionális centrumai közé tartoznak (Tuzla, Zenica, Mostar). Az ő fejlődésüket is felgyorsíthatja azonban a korábban nem élvezett közigazgatási kiemelt szerep.

3. ábra: Bosznia-Hercegovina napjainkban

(Forrás: Federalni Zavod za Programiranje Razvoja, Szerk.: REMÉNYI P.)

A kantonközpontok egy másik körét azok a városok jelentik, melyek nem tartoztak korábban a kiemelt települések közé. Gorazde, Bihac, Orašje, Travnik, Široki Brijeg, és a Nyugat-Hercegovinai kanton három központja Kupres (főváros és kantonadminisztráció), Livno (kormány székhelye) és Tomislavgrad (parlament) közül csak Bihac és Travnik lakossága haladja meg az 50 000 főt. Nekik korábban is volt korlátozott központi szerepük Északnyugat- és Közép-Boszniában, mely azonban most tovább erősödhet. A többiek számára ez hasonló korlátozott szerepkör kialakítására nyújt lehetőséget. A kantonközpontok jellemzője, hogy lakosságuk ma már megközelíti, vagy meg is haladja a háború előtti szintet.

A regionális centrumok szinte minden esetben perifériára kerültek, a vonzaskörzetek csonkolódtak. Legrosszabb helyzetbe Szarajevó, Tuzla és Mostar kerültek, funkcionális régióik legnagyobb részét ők veszítették el, a megmaradt területeken nehezen tudják kiteljesíteni térszervező szerepüket. Banja Luka szintén jelentős részét elveszítette egykori régiójának, ugyanakkor a Boszniai Szerb Köztársasághoz került, az egykori tuzlai régióhoz tartozó területeket „megörökölte”, így, bár mesterségesen nőtt vonzaskörzete, nem nevezhetjük egyértelműen az átalakulás veszteséinek.

Ráadásul az elcsatolt területek a háború előtt is csak lazán kapcsolódtak Banja Lukához (ROGIĆ, V. 1977), ott két szubregionális központ is felnőhetett, melyek közül Prijedor vesztese az átalakulásnak (Banja Luka árnyékában, a nyugati irányban lecsökkent területű régióban nincs szubcentrum szerepe), Bihać pedig egyértelmű győztes. A történelme során többször is fontos központi szerepkörrel rendelkező város a 20. században elsősorban periférikus fekvése miatt nem volt képes igazi regionális központtá válni. Banja Luka árnyékában szubcentrumként szervezte a Bosanska Krajina északnyugati, hegyvidéki területeit. Korábbi centrumától elvágva azonban lehetősége nyílik arra, hogy regionális központi szerepkörét kiteljesítse, melyhez hozzájárul kantonközponti szerepe is. Ezt természetesen funkcióbővülés is kíséri úgy, mint a kantonadminisztrációhoz kapcsolódók, vagy az 1997-ben alapított új egyetem.

Természetesen, mint korábban írtuk, a többi új kantonközpont is nyertese lehet az átalakulásnak, ugyanakkor mindannyian a hierarchiabeli előrelépés mellett negatív hatásokat is kénytelenek elviselni. Tuzla esetében a nagymértékben zsugorodott vonzaskörzet, Mostar-nál a megosztottság, Zenica esetében a Szarajevóhoz és az entitásközi határhoz való túlságos közelség az, ami a központi szerepkörök látványos növekedésének gátjai.

Számos kisváros is kantonközponttá vált (Orašje, Široki Brijeg, Goražde, Tomislavgrad/Livno/Kupres), náluk éppen a kis méret jelenti a fejlődés igazi korlátait. Azokra a két világháború közti magyar megyeszékhelyekre emlékeztet helyzetük, melyeket a békeszerződés során elcsatolt vármegyék visszamaradt részein léptettek elő (Makó, Berettyóújfalu, Baja). Egy esetleges centralizációs és területi racionalizációs reform keretében a jövőjük is a hazai párhuzamokhoz hasonlóan alakulhat.

A központjukat veszített egykori vonzaskörzetek közül a leghátrányosabb helyzetbe a már korábban is említett boszniai Drina-mente került, egy államhatár és egy adminisztratív-etnikai határ közti szűk sávban, igazi központok, megfelelő közlekedési infrastruktúra nélkül. A háború előtt ezeken a területeken nem alakultak ki komoly centrumok, Szarajevó és Tuzla töltötte be ezt a szerepet. Ma Bijeljina, Zvornik és a háború alatt a szarajevói menekült szerbek által felduzzasztott lakosságú egykori „főváros”, Szarajevó valamikori külvárosa, Pale igyekeznek ezt a szerepet betölteni. Sajátos helyzetben van ebből a szempontból Brčko városa, amely betölthetne területileg korlátozott centrum, avagy szubcentrum szerepet a Drina és a Száva összefolyásánál, ugyanakkor speciális jogi státusza ezt nem teszi maradéktalanul lehetővé.

Hasonlóan a Drina-mentéhez, Kelet-Hercegovina is centrum nélkül maradt. Természetes központja, Mostar, a bosnyák-horvát ellentét egyik legfőbb színtere a föderáció területe került, többi lehetséges térracionális központjai (Dubrovnik, Nikšić) másik állam városaivá lettek. A központ nélkül maradt területen Trebinje kisváros igyekszik kielégíteni a régió központi funkciók iránti igényeit.

Elvben ugyan az entitásközi csak virtuális határ, azonban mind a mai napig a két oldala más-más orientációs ponthoz igazodik, döntően nemzeti és nem állami érdekek alapján szervezi működését. A központi államhatalom eszközei és lehetőségei korlátozottak, döntően az entitások és a föderációban a kantonok irányítják a területi folyamatokat.

Ezt könnyen beláthatjuk, ha sorra vesszük az egyes területi kategóriák hatáskörébe tartozó feladatokat. Entitás, illetve kantonális szinten irányítják az oktatási, gazdasági kérdéseket, a közelmúltig a had-, adó-, és rendőrségi ügyek irányítása is hasonlóan zajlott. A politikai döntéshozatal és végrehajtás is, a folyamatos – a szerbek által minden eszközzel akadályozott – centralizációs törekvések ellenére területileg decentralizált. A települési és a területi folyamatokat erőteljesen érintő területi tervezés szintén entitási és kantonális szinten zajlik.

4. Konklúziók

A Bosznia-Hercegovinában a 20. századra kikristályosodott területi munkamegosztáson alapuló és a kommunikációs csatornák által kanalizált együttműködések egy kiegyensúlyozott regionális struktúrát hoztak létre. A tartományi székhely és három-négy regionális központ, illetve több szubregionális szerepkörű település által uralt tér szervesen illeszkedett a jugoszláv területi folyamatok rendszerébe.

Ezt a városhálózatot szakította szét és változtatta meg alapvető irányultságait a polgárháború, melynek egyik nagy vesztese éppen a településhálózat. A területi folyamatokat és munkamegosztást figyelmen kívül hagyó békeszerződés alapvetően érinti az ország településhálózatát, mely fragmentálttá vált. Bár vannak a rendezésnek nyertesei is (fővárosok, kantonközpontok) a kistelepülések mellett maga a hálózat ellehetetlenülése a legnagyobb veszteség.

A béke után született regionalizációs tervek egyik sajátja, hogy az országot következetesen egységesként kezelik, az IEBL és a kantonhatárok sokszor nem jelentenek akadályt a vonzáskörzeti, területi munkamegosztáson alapuló regionalizációs terveknek (3. ábra). A valóságban azonban a területfejlesztés eszközrendszerének döntő többsége (pénzügyi, jogi, politikai, intézményi...) szubnacionális szinten található, így a kanton- és entitáshatáron átnyúló regionális politika, ezáltal a reintegrálódó településhálózat ma még csak illúzió.

Felhasznált irodalom:

- AGANOVIĆ, M. – JOVANOVIĆ, Z. (1999.): Bosnia and Herzegovina spatial structures and regional policies. Vision Planet Project Interreg II.C International Adriatic Conference, Trieste.
- Constitution of the Federation of Bosnia and Herzegovina. 1994. Official Gazette of the Federation of Bosnia and Herzegovina 1/94. (többször módosítva)
- Constitution of Republika Srpska. 1992. Official Gazette of Republika Srpska 6/92. (többször módosítva)
- HARDI T. – PAP N. (2006):Az államhatár megvonások hatása a Kárpát-medence és a Nyugat-Balkán városhálózatára – példák. In: PAP N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. LOMART Kiadó, Pécs, pp. 241–252.
- JUHÁSZ J. – MÁRKUSZ L. – TÁLAS P. – VALKI L. (2003): Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában. Budapest, 328 p
- MESIĆ, S. (2003.): Jugoszlávia nincs többé. Budapest, 405 p
- OSMANKOVIC, J. (2001.): Regional development of Bosnia-Herzegovina. In: European Regional Development Issues in the New Millennium and their Impact on Economic Policy. 41th Congress of the European Regional Science Association. Zagreb

- REMÉNYI P.–VÉGH A. 2005: A Brčkoi Körzet: megoldás vagy zsákutca? – Balkán Füzetek No. 2. Pécs, pp.: 62–79.
- ROGIĆ, V. (1974): Regionalization of Yugoslavia. – Geographical Papers no. 2., Zagreb pp. 59–76.
- ROGIĆ, V. (1977): The Changing Urban Pattern in Yugoslavia. In: Carter, F. W. (ed.): An Historical Geography of the Balkans. Academic Press, London, pp. 409–436.
- The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. 1995. Dayton–Párizs
- VÉGH A. (2005): Bosznia-Hercegovina népességének kérdései 1945-től napjainkig. – Balkán Füzetek No. 2. pp. 30–48.

Délszláv erőközpontok államszervezési koncepcióinak küzdelme 1914-1918⁴

Gulyás László⁵

1. Bevezetés

Az 1918. december 1-jén Belgrádban kikiáltott első jugoszláv állam születése pillanatától kezdve komoly belső strukturális problémákkal küzdött. A királyi jugoszláv állam fennállásának egész ideje alatt (1918-1941) komoly küzdelem folyt a centralisták és a föderalisták között az állam belső struktúrájának kialakításaért, illetve reformjáért. Véleményünk szerint ezen belső államszervezési/államberendezkedési problémák gyökerét a jugoszláv állam megalakulásának világháborús előzményeiben kell keresnünk, ezért jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy bemutatja azokat az államszervezési programokat, és az ezeket képviselő erőközpontok küzdelmét, melyek közvetlenül vezettek el a jugoszláv állam 1918. december 1-jei megszületéséhez.

2. Délszláv erőközpontok az első világháború alatt

2.1. A három erőközpont születése és programjai

Az első világháború kitörése utáni időszakban a délszláv érdekek képviselője több ún. erőközpont között oszlott meg, amelyek az alábbiak voltak⁶:

- Az emigrációba kényszerült szerb kormány és parlament
- Az emigráns délszláv politikusok által Londonban életre hívott Jugoszláv Bizottság
- Az Osztrák-Magyar Monarchiában maradt délszláv politikusokat tömörítő Jugoszláv Klub

Az első erőközpont a szerb kormány és a parlament volt. Az első világháború kitörése (1914 júliusa) után négy hónappal, 1914. december 7-én a szerb parlament Niš-ben elfogadott nyilatkozatában⁷ kinyilvánította, hogy: „... a Királyság – mármint a Szerb Királyság (a szerző) – *kormányára legfőbb, s e pillanatban egyetlen feladatának tekinti, hogy kezdettől fogva biztosítsa a valamennyi rabságban élő szerb, horvát és szlovén testvérünk felszabadításáért és egyesítéséért indult nagy háború sikeres befejezését.*”

A szövegből egyértelműen kiderül, hogy Szerbia háborús célja valamennyi délszláv felszabadítása és egyesítése volt.⁸ Nikola Pašić szerb miniszterelnök már 1914 szeptem-

⁴ A tanulmány a Bolyai Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

⁵ Habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar.

⁶ JUHÁSZ J.: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula. Kiadó. Budapest. 1999. p. 22.

⁷ A deklaráció szövegét lásd SAJTI E. (szerk.): Jugoszlávia 1918-1941. Dokumentumok. Társadalomtudományi Kör, Szeged, 1988. pp. 11-12.

⁸ SOKCSEVITS ET. AL: Déli szomszédaink története. Bereményi Kiadó, Budapest, 1993.

berében – tehát még a niš-i deklaráció előtt – pontosan rögzítette, hogy mit ért a szerb kormány valamennyi szerb, horvát és délszláv egyesítésén. Szazonov orosz külügyminiszternek küldött szeptemberi táviratában Pašić az alábbi módon határozza meg a leendő délszláv állam északi határait⁹: *„... a következő földeket és határokat igényeljük: a Bánátot olyan határral, hogy benne a szerb elem a lakosság többségét adja, s stratégiai legyen keleten Románia felé. Úgy véljük, ezt a határt a következőképpen kell kijelölni: A Dunánál kezdődik Orsova felett, s onnan a hegygerincen halad a Marosig olyképpen, hogy itt Lugos, Lippa és Arad Romániához, Temesvár Szerbiához kerül. Azután követi a Tiszát a Dunába torkollásáig, majd követi a Dunát az Orsovától északra fekvő pontig, ahol a határvonal kezdődött. A Maros Tiszába torkollásától a határ nyugat felé a Dunáig halad úgy, hogy Subotica és Baja a miénk lesz. Azután egyenes vonalban halad nyugat felé, s Barcs fölött a Rinya folyócska torkolatánál éri el a Drávát, majd a Dráva mentén halad a Mura torkolatáig, majd a Mura mentén Leibnitzig s tovább a vízvázalstón átkarolva Krajnát, és azután le Isztria felé.”*

Megállapíthatjuk, hogy a fentebb bemutatott határvonal a szerb területek mellett a leendő államhoz kívánta csatolni a horvát és a szlovén területeket is. A távirat szövege nem tér ki Bosznia-Hercegovinára és Dalmáciára, de egyéb diplomáciai iratokból tudjuk, hogy a szerbek ezekre a területekre is igényt formáltak.¹⁰ Szintén ki kell hangsúlyoznunk, hogy a szerb kormány a délszlávok fenti határok közötti egyesítését nem föderációs formában, hanem szerb hegemoniával, azaz centralista formában kívánta megvalósítani.

A második erőközpont akkor született meg, amikor két emigráns délszláv politikus – egészen pontosan két dalmáciai horvát politikus – Ante Trumbić és Franjo Supilo 1915. április 30-án Londonban létrehozta a Jugoszláv Bizottságot. A Jugoszláv Bizottság egy független délszláv államért lobbizott az antant hatalmáknál, azaz el akarta szakítani a Monarchiától a délszlávok által lakott területeket és azokat a szerbek által lakott területekkel akarta egyesíteni. A Jugoszláv Bizottság 1915. május 6-án kiadott memoranduma ezt így fogalmazta meg: *„Az egész délszláv nép, a szerbek, a horvátok és a szlovének azt várják a háborútól, hogy minden népcsoport és minden délszláv terület egy független államban egyesüljön.”*¹¹

Majd néhány sorral lejjebb konkrétan is megfogalmazta, hogy mit is ért a „délszláv területek” fogalom alatt, amikor így ír: *„A szerbek, a horvátok és a szlovének által lakott területek a következő területeket foglalja magába:*

- a/ Szerbiát és Crna-Gorát;*
- b/ Boszniát és Hercegovinát;*
- c/ Dalmáciát a Szigetvilággal együtt;*
- d/ Horvátországot és Szlavoniát Rijekával és a Muraközzel együtt;*
- e/ Magyarország déli részének Dráva menti területeit és a volt Szerb Vajdaságot, a Bácskát és a Bánátot;*
- f/ Isztriát a szigetekkel és Trieszttel;*
- g/ Krajnát és Goriziát;*
- h/ Dél-Karintiát és Dél-Stájerországot, Délnyugat-Magyarország területeivel együtt.”*

⁹ A távirat szövegét ismerteti GALÁNTAI J.: Az első világháború. Gondolat Kiadó. Budapest. 1980. p. 348.

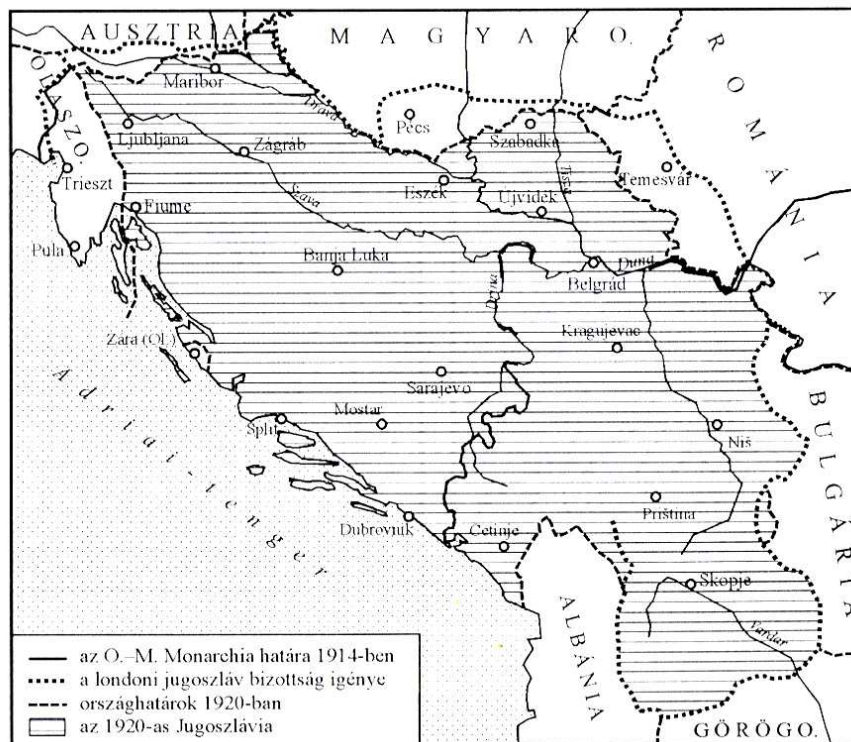
¹⁰ A délszláv területi igényeket rögzítő térképekről lásd MARJANUCZ L.: Térképek a nemzeti terjeszkedés szolgálatában. Közép-Európai Közlemények. 2009/1. szám, pp. 30-43.

¹¹ A memorandum szövegét lásd SAJTI (1988) pp. 17-24.

Mint látható a Jugoszláv Bizottság valójában az összes délszlávok által lakott területből kívánta létrehozni az új délszláv államot (1. térkép).

Fontos arra is felhívunk a figyelmet, hogy a szerb kormánnyal ellentétben a Jugoszláv Bizottság kifejezetten egy föderatív belső berendezkedésű államban gondolkodott.¹² Itt jegyezzük meg, hogy 1916-ban a Jugoszláv Bizottságon belül nézeteltérés bontakozott ki Trumbić és Supilo között. Supilo a háború előrehaladtával eltávolodott a föderatív délszláv állam gondolatától és ehelyett a független Horvátország gondolatát kezdte el hirdetni. Komolyabb Trumbić-Supilo konfliktus csak azért nem bontakozott ki, mert Supilo 1917-ben meghalt.

1. ábra: A londoni Jugoszláv Bizottság területi igényei

Forrás: ROMSICS 1998. p. 158.

A harmadik erőközpontot a világháború kitörése után az Osztrák-Magyar Monarchia délszláv politikusai képezték. Ezek legnagyobb csoportját a horvátok adták. A monarchiabeli horvát politikusok a világháború első három évében kifejezetten realizmusban gondolkodtak. Jól mutatja ezt a horvát szábor 1917. március 9-én Zágrábban kiadott, IV. Károlyhoz császárhoz intézett felirata is, mely így fogalmaz: „... a horvát népet ma is... nemcsak saját gondja vezérli, hanem jövőszemlélete azzal a törekvéssel is bővült, hogy kívánságait az államközösség és az egész Monarchia érdekeivel összeegyeztesse.”¹³

¹² HEKA L. (2005): Szerbia állam és jogtörténete. Béba Kiadó, Szeged, p. 148.

¹³ A deklaráció szövegét lásd SAJTI (1988) pp. 28-29.

A monarchiabeli horvát politikusokhoz csatlakoztak a szlovén és a szerb politikusok is, és így született meg a Jugoszláv Klub. Ezen szervezet 1917. május 30-án kiadott deklarációja¹⁴ kimondta, hogy: *„Az alulírott nemzetgyűlési képviselők, akik a Jugoszláv Klubba tömörültek, bejelentik, hogy a nemzeti elv és a horvát államjogok alapján követelik a Monarchiában lévő szlovén-, horvát- és szerb lakta területek egyetlen autonóm politikai testületbe való egyesítését. Efelett ne uralkodhassanak idegen népek, szerveződjék demokratikus alapon, a Habsburg-Lotharingiai-dinasztia jogára alatt.”*

Mint a szövegből látható a Jugoszláv Klub tagjai az Osztrák-Magyar Monarchia dualista államszerkezetét trialista alapon akarták átszervezni, azaz harmadik tömbként egy délszláv tömböt akartak létrehozni, de ezt kifejezetten a Habsburg állam keretei között képzelték el.

Összefoglalva az eddigieket, az 1917-es év közepéig három délszláv erőközpont alakult ki, mely az alábbi három programot hirdette meg:

- A délszlávok egyesítése egy centralizált nagy szerb állam keretei között. Ez a szerb kormány programja volt.
- A Monarchia délszlávok által lakott területeinek elszakítása a Monarchiától, ezeknek egyesítése a szerb területekkel és ily módon egy föderatív délszláv állam létrehozása. Ez a londoni Jugoszláv Bizottság programja volt.
- Trialista alapon egy délszláv állam létrehozása az Osztrák-Magyar Monarchia keretei között. Ez a Jugoszláv Klub programja volt.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy hogyan alakult a három erőközpont és az általuk képviselt programok küzdelme 1917 közepétől.

2.2. Az első kompromisszum a korfui deklaráció

Az 1915-ös év végén elszenvedett katonai vereség következtében a szerb kormány Korfu szigetére menekült,¹⁵ ráadásul a szerbek 1917 februárjában az orosz polgári forradalom győzelme következtében elvesztették legfőbb támogatójukat, a cári Oroszországot. Ezen negatív hatások arra kényszerítették a szerb kormányt, hogy tárgyalóasztalhoz üljön az addig általa el nem ismert londoni Jugoszláv Bizottsággal. A tárgyalások a két fél között 1917 júniusában indultak meg Korfu szigetén. A tárgyalások során a vita az alábbi két kulcskérdés körül bontakozott ki:

- Milyen államformában működjen a leendő állam?
- Hogyan nézzen ki a leendő állam belső struktúrája?

Ante Trumbić a Jugoszláv Bizottság képviseletében a köztársasági államforma és ezen belül az egyenjogúságon alapuló föderáció álláspontjára helyezkedett. Ezzel szemben Pašić a szerb kormány miniszterelnökeként a Karagyorgyevics-dinasztia által vezetett királyság, ezen belül egy centralizált és szerb dominanciájú struktúra mellett érvelt.

¹⁴ A deklaráció szövegét lásd SAJTI (1988) p. 33.

¹⁵ A hadieseményekről lásd bővebben GALÁNTAI (1980) pp. 173-174.; pp. 180-182.; pp. 210-211.; pp. 221-222.

A tárgyalások eredményeképpen született meg 1917. július 20-án a korfui deklaráció¹⁶, amely kimondta, hogy:

„1. A délszlávok vagy jugoszláv népen ismert szerbek, horvátok és szlovének állama egységes területtel és állampolgársággal rendelkező szabad, független királyság lesz. Alkotmányos, demokratikus és parlamentáris monarchia, élén a Karagyorgyevics-dinasztiával...

2. Az állam neve a következő lesz: Szerb-Horvát-Szlovén Királyság...

...

7. Minden bevett felekezet szabadon és nyilvánosan gyakorolhatja vallását. A pravoszláv, a római katolikus és a mohamedán felekezet, amelynek legtöbb követője van népünk körében, az állammal szemben egyenrangúak és egyenlő jogokat élveznek.

...

12. Valamennyi polgár (állampolgár) egyenlő, s az állam és a törvény előtt egyenjogúságot élvez az állam egész területén.”

Mint a szövegből látható, a tárgyaló felek megegyeztek abban, hogy a három nép - a horvátok, a szerbek és szlovének - olyan független nemzeti államot hoznak létre, amelyben érvényesül a szerbek, a horvátok és a szlovének egyenjogúsága, továbbá a katolikus, a pravoszláv és az iszlám vallás egyenlősége.

A két vitás strukturális kérdésben a tárgyalások kompromisszummal zárultak, ami azt jelentette, hogy a Jugoszláv Bizottság lemondott a köztársasági államformáról, és hozzájárult ahhoz, hogy a leendő állam a Karagyorgyevics-dinasztia vezetése alatt álló alkotmányos királyság legyen. Míg az állam belső struktúrájának kérdésében az a egyezés született, hogy a föderalista-centralista kérdésben a majdan összeülő nemzetgyűlésre ruházzák át a döntés jogát.

A korfui deklarációból látható, hogy a horvátok és a szerbek másképpen képzelték el a közös délszláv államot (centrista-föderalista ellentét). Ezért a leendő állam belső struktúrájának kérdésében nem született döntés Korfun, a kérdést mintegy elnapolták. Ez előrevetítette a későbbi horvát-szerb föderalista-centrista küzdelmeket.

3. Az antant és a délszláv kérdés

A délszláv erőközpontok és programjaik egymással folytatott küzdelmében fontos tényezővé vált, hogy az antant hatalmai mely erőközpont mellett teszik le voksukat.

Az első erőközpont, azaz szerb kormány hadicéljait a hármasság tagjai közül kifejezetten csak a cári Oroszország támogatta. Oroszország a vele a háború után is szoros szövetségben maradó Szerbiában gondolkozott, és ezért jelentősen erősíteni akarta a háború utáni rendezés során, így Oroszország támogatta a szerb területi igények túlnyomó részét. Ráadásul Oroszország a föderáció-centralizáció kérdésében is a szerb álláspontot támogatta, azaz a föderációs megoldást nem tartotta megfelelőnek.¹⁷

¹⁶ A deklaráció szövegét lásd SAJTI (1988) pp. 34-39.

¹⁷ GALÁNTAI (1980) p. 349.

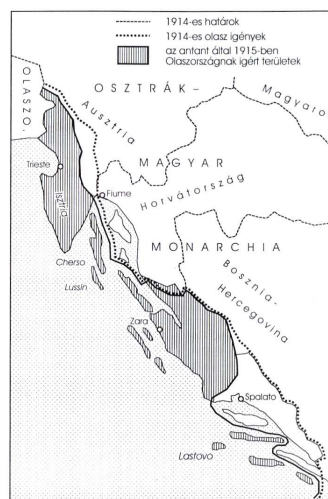

A hármas antant másik két tagja – Anglia és Franciaország – viszont csak részlegesen támogatta a szerb kormány hadicéljait.¹⁸ Ez azt jelentette, hogy elfogadták azt az alapelvet, hogy Szerbiának területi nyereséggel kell kikerülnie a háborúból. De Londonban és Párizsban úgy gondolták, hogy ez a területi nyereség csak Bosznia-Hercegovinát jelenti. Oroszország kérésére/nyomására végül a franciák és az angolok némileg módosították eredeti álláspontjukat – azaz csak a Bosznia-Hercegovinát odaigérő álláspontot –, és 1915. augusztus 15-én biztosították Pašićot, hogy az antant támogatja a Szerémségre, Bácskára, Kelet-Szlavóniára, Észak-Albániára és a dalmáciai tengeri kijáratra vonatkozó szerb igényeket.¹⁹

Anglia és Franciaország magatartása mögött, hogy csak részlegesen támogatták a szerb hadicélokot, két ok húzódott meg. Egyrészt attól tartottak, hogy az Oroszország szövetségesének számító Szerbia a háború után túlságosan megerősödik, és így jelentősen meg fog nőni a Balkánon az orosz befolyás. Itt kell megjegyeznünk, hogy ezen angol és francia aggodalom nem volt teljesen alaptalan. Jól mutatja ezt, hogy az orosz diplomácia jelezte a szerb kormány felé, hogy a szerb területi követelések támogatása fejében elvárja, hogy Szerbia a háború után a Cattaró-i öbölben lehetőséget adjon Oroszországnak egy önálló haditengerészeti bázis létrehozására.²⁰

Másrészt Anglia és Franciaország arra törekedett, hogy Olaszország az antant oldalán lépjen be a háborúba. Olaszország megnyerése érdekében késznek mutatkoztak arra is, hogy bizonyos délszláv területeket átengedjenek Olaszországnak.²¹ Ez vezetett el a londoni egyezményhez – 1915. április 26. –, melyben a hármas antant Olaszország háborúba lépésének fejében jelentős délszláv területeket (Isztriát és Észak-Dalmáciát) ígért oda az olaszoknak.

2. ábra: A londoni szerződésben Olaszországnak ígért délszláv területek

Forrás: ROMSICS (2001) p. 40.

¹⁸ BANAC, I. (1993): The national question in Yugoslavia. Origins. History. Politics. Ithaca, London, p. 116.

¹⁹ LEDERER I. J. (1963): Yugoslavia at the Paris Peace Conference. New Haven. London. pp. 348-349.

²⁰ ROMSICS I. (1998): Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó, Budapest, p. 159.

²¹ RENÉ-ALBRECHT-CARRIÉ (1966): Italy at the Paris Peace Conference. Hamden, Connecticut, pp. 3-34.

A második erőközpontot, a Londonban megalakult Jugoszláv Bizottságot, a háború első éveiben sem az antant, sem a szerb kormány nem ismerte el. Ennek ellenére a szervezet a befolyásos brit „politikacsinálókkal” – Seton-Watson és Wickhem-Steed – fenntartott jó kapcsolatai miatt a háború előrehaladtával kezdett egyre jelentősebb szerepet betölteni. A korfui deklaráció aláírása is jól mutatja növekvő súlyát.

A harmadik erőközpont – a Jugoszláv Klub programja, azaz Monarchia trialista átszervezése – a hármas antant tagjai közül Anglia részéről élvezett támogatást. Ennek magyarázata kettős. Egyrészt az angol külügyi vezetés félt Közép-Európa „balkanizálódásától”. Erős volt az az álláspont, mely szerint a Monarchia helyén létrejövő kis államok csoportja nem jelent igazi akadályt a német terjeszkedés előtt, másrészt Anglia a háborút oly módon akarta hamarabb befejezni, hogy különbékét köt a Monarchiával. Ezt az angol törekvést Franciaország is támogatta.

A fenti okok miatt az angol külügyi vezetés egy csoportja a Monarchia föderatív alapon történő újjászervezése mellett érvelt.²² Elképzeléseik az 1917. február 12-i Drummond-féle ún. első memorandumban öltöttek testet. Eszerint a dualizmus rendszerét egy négyes államszövetség váltaná fel, amelyben Csehország, Jugoszlávia, Ausztria és Magyarország egyenlő jogokat élvezne a Monarchia keretei között.²³ A memorandumban szereplő Jugoszlávia elnevezés azt jelentette, hogy a délszláv állam a Monarchia keretei között születik meg oly módon, hogy Szerbia is a Monarchia részévé vált volna!

Itt kell szólnunk a hármas antanthoz csatlakozó, és ezzel a háborút eldöntő nagyhatalom, az USA elképzeléseiről. Wilson – az Amerikai Egyesült Államok elnöke – 1917 szeptemberében hívott életre egy kutatócsoportot a béketárgyalások előkészítésére, a „The Inquiry”-t.²⁴ Az Inquiry-ben az osztrák-magyar részleg vezetője Charles Seymour 32 éves egyetemi docens lett, aki korábban a Monarchia nemzetiségi problémáival foglalkozott. Seymour 1918 áprilisában a Monarchia föderatív átalakítására dolgozott ki egy tervet. Ezen tervében a Monarchiát hat egységből álló föderális állammá kívánta átszervezni.²⁵ Az alábbi hat egységben gondolkodott: Ausztria, Magyarország, Jugoszlávia, Erdély, Csehország és Lengyelország-Ukrajna.

Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy a Seymour-féle tervezetnél – ellentétben az angol Drummond memorandummal - Szerbia nem lett volna része Jugoszláviának, hanem továbbra is önálló állam maradt volna.

Megállapíthatjuk, hogy az angol és amerikai „föderális átszervezéses” forгатókönyvek megvalósulása esetében a Monarchia területileg megnagyobbodva, befolyásában megerősödve, a kontinentális hatalmi egyensúly egyik fontos elemeként kerülhetett volna ki a háborúból, ha hallgat a csábításra, és hajlandó lett volna különbékét kötni.

Ez ugyanakkor azt is jelentette volna, hogy a három délszláv erőközpont közül a szerb kormány és a Jugoszláv Bizottság által megfogalmazott háborús célok, területi igé-

²² HANAK, H. (1962): Great-Britain and Austria-Hungary during the First World War. London, p. 147.

²³ Drummond első memorandumát ismerteti ARDAY L. (1990): Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918-1919. Magvető Kiadó, Budapest, pp. 13-16.

²⁴ L. E. Gelfand önálló kötetet szentelt a témának lásd GELFAND (1963): The Inquiry. American Preparation for Peace 1917-1919. New Haven-London.

²⁵ Seymour elképzeléseit ismerteti Jeszenszky Géza: A dunai államszövetség eszméje Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban az I. világháború alatt. Id. mű ROMSICS I. (szerk.) (1995): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Teleki László Alapítvány, Budapest, p. 57.

nyek nem teljesülhettek volna. Míg a Jugoszláv Klub által megfogalmazott célok maximálisan, sőt Szerbiának a Monarchiához történő csatolásával még afölött is teljesültek volna.

Az antant által kínált alku egyértelmű volt, IV. Károly szakadjon el Németországtól, kössön különbékét és ennek fejében a Monarchia nemcsak nem szenved területi veszteséget – azaz az antant eláll a román, olasz és egyéb nemzetek által benyújtott igények kielégítésétől –, hanem még további területi nyereségeket is elkönnyelhet. Ezek a föderalista forgatókönyvek azonban nem valósultak meg. Ennek fő oka véleményünk szerint az, hogy nem sikerült leválasztani a Monarchiát Németországról, tehát nem sikerült vele különbékét kötni.

Az antant 1918 tavaszán-nyarán sülyesztőbe küldte a föderalista átszervezésre irányuló forgatókönyveit és elkötelezte magát a Monarchia független nemzetállamokra történő felosztása mellett.

4. A délszláv állam megalakulásának közvetlen előzményei

A háború elhúzódása miatt a szerb hadsereget újból felfegyverezték és csatasorba állították (görögországi front megnyitása 1917. júniusában). Ezzel párhuzamosan a Monarchia felosztását célul kitűző forgatókönyv felülkerekedése ismét felértékelte a szerb kormány szerepét. Mindezek miatt az antant – különösen Franciaország - egyre nagyobb megértést mutatott a délszláv területi igények iránt. Bár meg kell jegyeznünk, hogy az olasz és a délszláv területi igények ütközése komoly problémát okozott az antanton belül.

Terjedelmi kereteink nem teszik lehetővé, hogy a délszláv állam megalakulásának diplomáciatörténetét részletesen ismertessük,²⁶ ezért csupán a legfontosabb mérföldkövekre térünk ki.

1918. október 6-án a Monarchia szerb, horvát és szlovén pártjai Zágrábban megalakították a Szlovén-Horvát-Szerb Nemzeti Tanácsot (rövidebb nevén Zágrábi Nemzeti Tanács), amely a délszláv népeket egyesítő állam mellett tette le a voksát. A tanács október 19-én bejelentette a hatalomátvételt, majd október 29-én kikiáltotta a Szlovén-Horvát-Szerb Államot. Ugyanezen a napon a horvát szábor kinyilvánította Horvátország elszakadását a Monarchiától és csatlakozását a Szerb-Horvát-Szlovén Államhoz. A Nemzeti Tanács felhatalmazta a Jugoszláv Bizottságot külügyi képviselőre.

1918. november 9-én Genfben a londoni Jugoszláv Bizottság, a Zágrábi Nemzeti Tanács és a szerb kormány között megegyezés született az egyesülésről. A jegyzőkönyv szerint²⁷ az egyesülés az új állam alkotmányos rendjének kialakításáig – az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívásáig – egy duális szerkezetű államot hoz létre. A délszláv államon belül két állam, a Szerb-Horvát-Szlovén Állam és a Szerb Királyság megőrizte volna önállóságát (belső ügyeit önállóan intézte volna), és csupán a kül-, had-, és tengerészeti ügyeket intézték volna közös minisztériumok felállításával.

²⁶ Erről lásd bővebben: HEKA (2005) pp. 148-150.; JUHÁSZ (1999) pp. 26-30.; LAMPE, J.R. (1996); SIKLÓSI (1987); SOKSEVITS ET. AL. 1993. pp. 223-224.

²⁷ A jegyzőkönyv teljes szövegét lásd SAJTI (1988) pp. 61-67.

A genfi megállapodást azonban Belgrád végül nem volt hajlandó elfogadni, ragaszkodott a korfui megállapodáshoz, azaz, hogy az új állam a Karagyorgyevics-dinasztia vezetésével alakuljon meg. Továbbá Belgrád ahhoz is mereven ragaszkodott, hogy az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívásáig az egész államot Belgrádból kormányozzák.

Belgrád pozícióit erősítette, hogy 1918. november 25-én a vajdasági nemzetgyűlés kimondta a Vajdaság egyesülését Szerbiával, illetve 1918. november 26-án a cetinjei nemzetgyűlés kinyilvánította Crna-Gora egyesülését Szerbiával. A Zágrábi Nemzeti Tanácsnak két további negatívumot is számba kellett venni. Egyrészt az antant Belgrád törekvéseit támogatta, másrészt reális veszélyként merült fel, hogy Olaszország szlovén és horvát területeket foglal el. Ebben a szituációban a Zágrábi Nemzeti Tanács engedett Belgrádnak.

Ilyen közvetlen előzmények után alakult meg 1918. december 1-jén Belgrádban a Szerb-Horvát-Szlovén Királyi Állam.

5. Konklúziók

Mind a magyar, mind a nemzetközi történelemtudományban eltérő álláspontok alakultak ki az első jugoszláv állam létrejöttével kapcsolatban. Az egyik markáns álláspont szerint a jugoszláv állam egy mesterséges képződmény, melynek megszületését elsősorban külső körülmények (az antantban megtestesülő nagyhatalmi akarat) tették lehetővé. Az ezzel ellentétes álláspont szerint a jugoszláv állam létrehozása a délszlávok kollektív önrendelkezését jelentette, tehát a szerbek, a horvátok és a szlovének saját elhatározásukból hozták létre ezt az államot.

A fenti vitában – terjedelmi keretek miatt – jelen tanulmány nem kívánt állást foglalni (hiszen az egyes álláspontok bemutatása és az eltérő érvek ütköztetése önmagában egy hosszabb tanulmányt tenne ki), ezért csupán jelezzük, hogy a jugoszláv állam már megszületése pillanatában komoly strukturális problémákkal küzdött.²⁸ Az egyik legfontosabb strukturális probléma az állam belső berendezkedésének kérdése, vagyis az a kérdés, hogy a jugoszláv államot centralista-vagy föderalista modell mentén működtetik-e.

Mint tanulmányunkból látható, a világháború alatt a szerb kormány egyértelműen a centralista modell, míg a Jugoszláv Bizottság a föderalista modell mellett kötelezte el magát. Mind 1917 júliusában Korfun, mind 1918 novemberében Genfben egyfajta kompromisszum jött létre a két modell között, de 1918. december 1-jén a jugoszláv állam kikiáltásakor már a szerb centralista modell dominált.

A centralista-föderalista ellentétek mélységét jól mutatja, hogy a jugoszláv állam megszületése után négy nappal – 1918. december 5-én – a horvátok által Zágrábban kirobbantott monarchia- és centralizáció-ellenes tüntetést a szerb katonaság vérbe

²⁸ Erről bővebben lásd GULYÁS L. (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő, Budapest. GULYÁS L. (2008): Horvátország történeti struktúráváltozásai kezdetektől napjainkig. Mediterrán Világ 2008/7. szám, pp. 163-197.; GULYÁS L. (2009): Az első jugoszláv állam felbomlásához vezető strukturális problémák. Jelenkori társadalmi és gazdaság folyamatok. 2009/2. szám pp. 13-22.

fojtotta.²⁹ Ez az esemény már előrevetítette, hogy a királyi jugoszláv állam történetét fennállásának egész ideje alatt a föderalista-centrista ellentét fogja meghatározni.

Felhasznált irodalom:

- ARDAY L. (1990): Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918-1919. Magvető Kiadó, Budapest, 358 p.
- ALBRECHT-CARRIÉ, R. (1966): Italy at the Paris Peace Conference. Hamden, Connecticut, 232 p.
- BANAC, I. (1993): The national question in Yugoslavia. Origins. History. Politics. Ithaca, London, 452 p.
- GALÁNTAI J. (1980): Az első világháború. Gondolat Kiadó, Budapest, 546 p.
- GELFAND, L. E. (1963): The Inquiry. American Preparation for Peace 1917-1919. New Haven – London, 397 p.
- GULYÁS L. (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő, Budapest, 234 p.
- GULYÁS L. (2008): Horvátország történeti struktúraváltozásai kezdetektől napjainkig. Mediterrán Világ. 2008/7. szám, pp. 163-197.
- GULYÁS L. (2009): Az első jugoszláv állam felbomlásához vezető strukturális problémák. Jelenkori társadalmi és gazdaság folyamatok. 2009/2. szám, pp. 13-33.
- HANAK, H. (1962): Great-Britain and Austria-Hungary during the First World War. London, 311 p.
- HEKA L. (é. N.): Szerbia állam és jogtörténete. Bába Kiadó, Szeged, 268 p.
- LAMPE, J.R. (1996): Yugoslavia as History. Cambridge University Press, Cambridge, 421 p.
- LEDERER, J. I. (1963): Yugoslavia at the Paris Peace Conference. New Haven-London.
- JUHÁSZ J. (1999): Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula. Kiadó, Budapest, 361 p.
- MARJANUCZ L. (2009): Térképek a nemzeti terjeszkedés szolgálatában. Közép-Európai Közlemények. 2009/1. szám pp. 30-43.
- ROMSICS I. (1998): Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó, Budapest, 419. p.
- ROMSICS I. (2001): A trianoni békeszerződés. Osiris Zsebkönyvek, Budapest, 246 p.
- SAJTI E.(szerk.) (1988): Jugoszlávia 1918-1941. Dokumentumok. Társadalomtudományi Kör, Szeged, 296 p.
- SIKLÓSI A. (1987): A Habsburg Birodalom felbomlása 1918. Kossuth Könyvkiadó, 339 p.
- SOKSEVITS ET. AL. (1993): Déli szomszédaink története. Bereményi Kiadó, Budapest, 355 p.

---

²⁹ Soksevits et. al. 1993. p. 241.

A földrajz tankönyvek Közel-Kelet képe

*Vati Tamás*³⁰

Az egyes kultúrák közötti különbségek megismerése és megértése igen fontos dolog. Mindezekről az iskolában szerezhethetünk először objektív információkat. Az oktatás során a pedagógus egyik legfontosabb nevelési céljaként kell, hogy megjelenjen a más (sajátunkétól eltérő) kultúrák, vallások, szokások, életmódok elfogadtatása, megértetése.³¹ A valós kép minimális torzítása is negatív képzetet alakíthat ki a tanulóban.

Az ismeretek két fő forrása a pedagógus és a tankönyvek. Utóbbi tényező kézzelfogható, ezért megvizsgáltuk a napjainkban leggyakrabban használt földrajztankönyveket, hogy hogyan viszonyulnak ahhoz a területhez, ahol az iszlám vallás és kultúra alapjai létrejöttek. Az alábbi elemzésben a szűkebb értelemben vett Közel-Kelet (Délnyugat-Ázsia) került górcső alá.

Mindenekelőtt azt vizsgáltuk, hogy a téma mekkora arányban került tárgyalásra a tankönyvek összes terjedelméhez képest. A kapott adatokból megállapítható a közel-keleti térség jelentősége a tantárgy ismeretrendszerében.

A következő szempont a szövegfajták vizsgálata volt. A tankönyvi szövegeken belül megkülönböztettük az alapszöveget, az ún. szerzői szövegeket, illetve a didaktikai apparátust, melyen belül vizsgáltuk az ábrákat, képeket, forrásszövegeket és táblázatokat (DÁRDAI Á. 2002).

Végül feltártuk a vizsgált tankönyvek tematikus súlypontjait, illetve azok tárgyalásának mélységét. Az elemzés kezdetén átolvastuk a földrajztankönyveket, majd összevetettük a jelenleg érvényben lévő tantervekkel (Nemzeti alaptanterv, kerettanterv).

A következő tematikus súlypontokat állapítottuk meg:

1. A Közel-Kelet lehatárolása, a kifejezés eredete.
2. Az iszlám fogalma, az iszlám történeti-földrajzi tere.
3. A térség természeti adottsága.
4. A vizsgált terület gazdasági viszonyai.
5. Az iszlám vallási és kulturális viszonyai, az iszlám társadalmak.
6. A Közel-Kelet geostratégiai szerepe.

---

³⁰ PhD aspiráns, PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, földrajz tanár PTE I. számú Gyakorló Általános Iskola.

³¹ „A tanulók ismerjék meg az egyetemes emberi kultúra legjellemzőbb, legnagyobb hatású eredményeit. Legyenek nyitottak, megértők a különböző szokások, életmódok, kultúrák, vallások, a másság iránt, becsüljék meg ezeket.” Nemzeti Alaptanterv. Korona Kiadó, Bp., 1995.

1. Közel-Kelet kép a magyar földrajz tankönyvekben

A vizsgálat során öt földrajztankönyv (három általános iskolai és két középiskolai) került elemzésre:

JÓNÁS - DR. KOVÁCSNÉ - DR. MÉSZÁROSNÉ - VÍZVÁRINÉ: Földrajz 7 (Kontinensek földrajza). Mozaik, Szeged, 2004.

DR. FÜSI – DR. MÉSZÁROSNÉ – NAGYNÉ - NAGYNÉ – RUGLI – TÓTH – DR. UDVARHELYI – VÍZVÁRINÉ: Földrajz az általános iskolák 7. évfolyama számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003.

TAMASICS: Kontinensek földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003.

NEMERKÉNYI – SÁRFALVI: Általános természetföldrajz a gimnáziumok számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2002.

JÓNÁS – PÁL - VÍZVÁRINÉ: Földrajz 10 (Társadalomföldrajz, Globális problémák). Mozaik, Szeged, 2004.

Az elemzett könyvek a kerettanterv követelményeinek megfelelően egymásra épülnek, a lineokoncentrikus tanterv sajátosságait szem előtt tartva. Az általános iskolai tankönyvek a tantervi előírásoknak megfelelően komplex természet- és társadalomföldrajzi képet igyekeznek adni Délnyugat-Ázsiáról.

A Mozaik kiadó 7. osztályos tanulók számára készült tankönyvének – *Földrajz 7. (Kontinensek földrajza)* – IV. fejezetében *A kőolaj és a gyér legelők földje: Délnyugat-Ázsia* címmel került feldolgozásra a vizsgált térség. A szerzők két és fél oldalban foglalták össze a terület legfőbb földrajzi sajátosságait.³²

Az első szembetűnő dolog a pontos helymeghatározást szolgáló ábra (továbbiakban térképi ábra) elhagyása. Ez az egyetlen tananyag, mely nem rendelkezik ezzel a típusú térképi ábrával. Ennek hiányában az átlag diáknak tanári segítség nélkül nem sok esélye van megtudni, hogy mit is takar az a kifejezés, hogy Délnyugat-Ázsia. Ezzel pedig eleve megszűnik a lehetősége annak, hogy a tanuló bekapcsolódjon a terület elemzésébe.

A térség természetföldrajzi elemzése aránytalanul nagy hangsúlyt kap (a szerzői szöveg 2/3-a), ennek eredményeként egy teljes és korrekt természeti kép tárul fel a diákok előtt. Ezt tovább segíti a munkafüzet három feladata is.³³ A felszín jellegzetességeinek megismerésével egy időben kerül sor a természetett növények és a tenyésztett állatok bemutatására is.

A térség társadalomföldrajzának jellemzésénél kizárólag a kőolajtermelés és az azzal kapcsolatos munkafolyamatok kerülnek megemlítésre (igaz a téma alaposan körüljárt, magyarázó ábrával).

A kőolajtermelés munkafolyamatáról szóló ábra létét két okból is szükségesnek érezzük: egyrészt alátámasztja, hogy a terület nagyon fontos gazdasági értéke a „fekete arany”, másrészt gondolkodásra készíti a diákokat.

Bár a kőolaj a legjelentősebb bevételi forrás több ország életében, a gazdaság ezen elemén kívül egy társadalomföldrajzi elemmel sem találkozunk a főszövegben, csakis az apró betűs *Olvasd el!* rész foglalkozik Közel-Kelet egyik legnagyobb problémá-

³² A tankönyv egészét figyelembe véve átlagos terjedelmű, 1,5%-a az összes terjedelemnek.

³³ 1. Nevezd meg Délnyugat-Ázsia határait a térkép és a bejelölt számok segítségével.

2. Sorold fel a térképészlet alapján Délnyugat-Ázsia tájait.

3. Válogasd szét az éghajlatokhoz a jellemzőket.

jával, a vallási különbségekkel. Bár a lecke elején említést tesz: „Lakói mohamedán vallású arabok, törökök, perzsák.”, ennyiben ki is merül a terület vallási, kulturális sajátosságainak ismertetése. Ez annak ellenére is kevés, hogy a *Vallások Ázsiában* című fejezet (p. 74.) három mondatban tárgyalja a mohamedán³⁴ vallást.

Törökországról a Balkán déli államai bekezdésben (p. 146.) találhatunk egy hibás félmondatot és egy képet az isztambuli bazárról.³⁵

Nyelvi szempontból a könyv kifogásolhatatlan. Kerüli a hosszú, körmönfont mondatokat, érthetően magyaráz. Képekkel gazdagon díszített (hat darab), egy kivételével jó helyen található, közvetlenül a magyarázó szöveg mellett. Az egy kivétel esetében érthetetlen, hogy milyen módon kerül a jeruzsálemi Siratófal képe a természet növényekről szóló rész mellé.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a Földrajz 7. Kontinensek földrajza című tankönyv tényanyaga komoly kiegészítésre szorul.³⁶ Tartalma alapján ugyanis nincs olyan eleme, mely felkeltene az érdeklődést a Közel-Kelet világa iránt, az általa közvetített kép egyszerűsít.

A Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában megjelent nyolcszerzős általános iskolai tankönyv, a *Földrajz az általános iskolák 7. évfolyama számára* teljesebb képet nyújt használójának a közel-keleti térségről. A természeti adottságok és a gazdaság főbb sajátosságait részletesen tárgyalja, úgy, hogy a száraz tényanyag mellett igen sok érdekes és izgalmas információval gazdagodik a diák (pl. kiderül, hogy miért nem fogyasztanak sertéshúst az arab világban, vagy miért nem használhatják a tankhajók a Szezi-csatornát). Emellett külön foglalkozik egy fejezet Izrael sajátosságaival is. Az iszlámról kizárólag a kislexikonban (melynek legfőbb tulajdonsága, hogy betűi túlzottan kisméretűek) olvashatunk egy bántóan leegyszerűsített összegzést.³⁷

A szerzők négy oldalt (a könyv 2,1%-a) és hét ábrát szántak a közel-keleti térség bemutatására. A lecke nyelvezete jó, a különösen hangsúlyos elemek félkövérrel szedve kiemelésre kerültek.

A *Kontinensek földrajza* címet viselő tankönyvnél talákoztunk először az általunk fontosnak ítélt súlypontok szinte mindegyikével:

A munkafüzet 1. és 2. feladatának segítségével megtörténik a lehatárolás, majd a tankönyv első bekezdése azonnal tisztázza a Közel-Kelet és Délnyugat-Ázsia kifejezések különbözőségének okát.³⁸

³⁴ A kifejezés eleve nem a legmegfelelőbb, ugyanis „... sok muszlim nem kedveli ezt a megjelölést, mivel számukra túl szektásan hangzik, nagy súlyt fektetnek ui. arra, hogy Mohamed nem alkotott új vallást, hanem legmagasabb rendű és végleges formát adott az Ádám kora óta létező ősvallásnak. A Korán szerint (6, 84-86) ugyanis Ádám, Noé, Lót, Ábrahám, Ismáel, Izsák, Jákob, József, Mózes, Áron, Dávid, Salamon, Élija, Elisa, Jób, Jónás, Zakarja, János és Jézus valamennyien helyes úton jártak, az igaz hitet vallották, és Mohamed tanításait készítették elő.” (v. GLASENAPP, H. 1975, p. 325)

³⁵ „... a Boszporusz nyugati partján fekvő legnépesebb török város, Isztambul.” Joggal merül fel a kérdés: Isztambulnak csak európai része lenne?

³⁶ Ez akkor is igaz, ha tisztában vagyunk vele, hogy a tantervi követelmény a témával kapcsolatban igen minimális.

³⁷ „**mohamedán vallás:** iszlám. Mohamed alapította a VII. században az addig ismert vallások felhasználásával. Tanításait a Koránban foglalta össze. Előírja a mohamedán vallás terjesztését. Ezzel hódító háborúkat indított el. Étkezési előírásaik tiltják a bor és a sertéshús fogyasztását. A hívőknek napjában ötször Mekka felé leborulva imádkozniuk kell. Életük során legalább egyszer el kell zarándokolniuk a szent városba: Mekkába.”

³⁸ Ázsia délnyugati részét Közel-Keletnek is nevezik. „A Közel-Kelet elnevezés az újságírói és politikai szóhasználatból terjedt el, nem földrajzi fogalom. A politikusok egy része Közel-Kelet alatt csupán a kőolaj kitermelésében és szállításában érdekelt arab országokat érti. Tágabb értelemben azonban ide tartozik Irán és Afganisztán (e két országot gyakran Közép-Kelet néven emlegetik), az Európa felé hidat képező Törökország, sőt az észak-afrikai Egyiptom és Líbia is...”

Az iszlámról a szerzői szövegben nagyon kevés szó esik (egy mondat), azonban lecke végén található, az iszlám vallásról és kultúráról szóló fél oldalas olvasmány minden hiányérzetünket elűzte. A terület természeti és gazdasági sajátosságainak bemutatása során is komplex képet igyekeznek adni a szerző.³⁹

A didaktikai apparátus bőséges, a szerzői szöveget 7 kép, 3 ábra és 2 forrásszöveg (Az iszlám; Izrael, a bevándorlók országa) egészíti ki. A tankönyv összesen 7 oldalon (3%-a az összterjedelemnek), rendkívül informatívan foglalkozik az elemzett térséggel.

A kilencedikes gimnazisták számára készült *Általános természetföldrajz tankönyv* a Föld egészére vonatkozó általános természeti ismereteket tartalmazza. Ennek következtében a Közel-Kelet abban az esetben kerül csak megemlítésre, ha valamely természeti jelenség vagy folyamat legjellemzőbb példája a vizsgált térségből ismeretes.

A tankönyvben a Közel-Kelettel kapcsolatos ismeretek nem összefüggő fejezetben találhatóak meg, hanem elszórtan. Három esetben találkozhatunk a területet érintő képpel.⁴⁰

A tantervi követelményekhez igazodva kevésbé foglalkozik a gazdasági folyamatokkal, ellenben vizsgálja az ember szerepét a társadalmi-gazdasági folyamatokban. A vizsgált terület népességének struktúrája és településeinek típusai a világ többi térségével való összehasonlításban elemezhető.

A *Földrajz 10.* című Mozaik kiadóhoz köthető tankönyv a világgazdasági folyamatok tárgyalása mellett a gazdasági élet szerkezeti átalakulásának és napjaink globális környezeti problémáinak elemzésére is vállalkozik.

Az egyes fejezetekben elszórtan jelenik meg a Közel-Kelet egy-egy régiójának, vagy egészének, az adott témakört érintő jellemzése [pl. 43.1 ábra: A külföldi adósságállomány alakulása néhány adós országban (1997); 57.2 ábra: A kőolajtermelés térbeli eloszlása, világkereskedelme és a legjelentősebb kőolajtermelő országok]. Figyelemre méltó a tankönyv ábra, kép és térképi ábra gazdagsága. Gyakorlatilag nincs olyan lapja, mely ne rendelkezne egy-egy hasznos információt hordozó didaktikai elemmel. Az ábrák mellett, hogy a legújabb szaktudományi ismereteket közvetítik a tanulók felé, jól elhelyezettek is.

A könyv harmadik nagy egységében (*Régiók, országcsoportok és országok a világgazdaságban*) kapott helyet a Közel-Kelet térsége. A területet három leckeiben tárgyalja, tíz és fél oldalon keresztül, ami a részegység 27%-a. Roppant kedvező arány ahhoz mérten, hogy itt kerülnek részletezésre az Európai Unió, az amerikai kontinens és Ázsia fontosabb területei is.

Az első lecke a „*Kőolajra épülő gazdaságok*” címet viseli. Logikusan felépített, gazdagon díszített (három ábra, két kép, egy térképi ábra), korszerű tananyaggal rendelkezik.

Az általános bevezető rész után (kőolajban való gazdagság a gazdasági és politikai szerep megerősödéséhez vezet) sor kerül a Közel-Kelet kőolajtermelő országainak bemutatására. A tankönyv – logikusan – az alapján tesz különbséget, hogy hogyan viszo-

³⁹ Különbséget tesz a kőolajból meggazdagodott kisebb államok (Kuvait, Omán stb.), a nagyobb népességszám miatt kevésbé látványos fejlődést produkáló országok között (Irak, Irán), illetve a kőolajjal nem, vagy alig rendelkező délnyugat-ázsiai országok között (Törökország, Jordánia stb.).

⁴⁰ 36. Beszakadásos kaldéra, udvarában tóval (Kelet-Törökország); 54. Sókiválás a sziklákon, a Holt-tenger partján; 58. A vulkáni tufa sajátos sziklaformákat alkot (Kis-Ázsia).

nyul egymáshoz a népességszám és a kőolajkészlet.⁴¹ Mindezzel pedig tökéletesen érzékeltetik a szerzők a térségen belüli különbségeket. A lecke utolsó harmadában kerül ismertetésre az ipar (petrolkémiai ágazatok, tengervíz lepárlók, cementgyártás) és a térség sokarcúsága is (félsivatag, száraz puszták – oázisvidékek, oázisvárosok – milliós nagyvárosok).

Bár a kőolajra épülő országok gazdaságáról teljes és precíz képet nyújt a tankönyv, hiányérzetünk mégis van. Érthetetlen, hogy annak a területnek az elemzésénél, ahol Mohamed az i.sz. 7. század első évtizedeiben megteremtette annak az iszlámnak az alapjait, melynek ma több mint 1,2 milliárd híve van világszerte (valamint a legdinamikusabban növekvő vallás a világon) még csak utalást sem találhatunk a kulturális/vallási/értékrendbeli sajátosságaira.

A második leckében *Egyiptom, mint a legnépesebb arab ország* kerül tárgyalásra, öt részegységben. Az elsőben megismerkedhetünk a Nílus folyóval, az ország életét évezredek óta meghatározó tényezővel és sajátosságaival (téli-nyári kultúra). A második a fiatal népesség elemzésére vállalkozik (legnépesebb arab ország, magas természetes szaporulat, sok munkanélküli és hajléktalan). A tananyag döntő hányadát adó fennmaradó három részben az egyiptomi gazdaság legfőbb sajátosságai kerülnek terítékre (asszuáni gát: áramtermelés, árvíz megakadályozása, öntözővíz; gyapot, búza, hagyma: fejlett élelmiszeripar; a külkereskedelem hiánya: eladósodás; jelentős bevétel a Szezi-csatornából és a turizmusból).

Szintén gazdagon illusztrált leckéről van szó (két ábra, három kép), melyben a vizsgált területen előrelépés mutatkozik a korábbi tananyaghoz képest. Itt ugyanis az egyiptomi kultúra fontosnak tartott emlékei is felsoroltatnak a népesség jellemzése mellett. Azonban már a második lecke a könyvben, amely az arab országokkal foglalkozik, de a tanulónak továbbra sincs sejtelme arról, hogy mitől és miben különbözhetnek a Közel-Kelet lakói a magyaroktól.

Külön utakon a Közel-Keleten: Izrael és Törökország leckével zárja a tankönyv Délnyugat-Ázsia elemzését. Itt tapasztalható először, hogy a könyv szerzői igyekeznek a tantervi követelményeknek megfelelően komplex képet adni az elemzett területről.

Megtudhatjuk azt, hogy Izrael vallási alapon szerveződött; sokáig nem is volt állam; a kereszténység, az iszlám és a zsidó vallás számára egyaránt szent földnek számít; valamint a lecke rövid betekintést nyújt az izraeli-palesztin konfliktusba is. A tananyag utolsó részegysége Jeruzsálem város történetéről ad rövid áttekintést. Az izraeli gazdaság jellemzése az előző két részegységhez hasonlóan precíz módon lett kivitelezve, könnyen és érthetően magyaráz, illetve gazdagon díszített (két kép, két ábra). Mindezen információk alapján a tanuló egy komplex és korrekt képet kap Izraelről.

A Híd Európa és Ázsia között: Törökország cím tökéletesen érzékelteti a török problémát.⁴² Az apróbetűs részben kerül bemutatásra a szekuláris nemzetállam létrejötte és Atatürk főbb reformjai. A török gazdaságról szóló részben talán nagyobb szerepet kaphatna a nyugati és keleti (főleg kurdok lakta) területek közötti óriási különbségek okainak elemzése. Ezt leszámítva minden szóba kerül, ami igazán jellemzi a török gazda-

⁴¹ 1. csoport: Kis népességszám, de hatalmas kőolajkészlet (pl.: Szaúd-Arábia, Kuvait)

2. csoport: Nagy népességszám, de gazdag olajban (pl.: Irak, Irán)

3. csoport: Kőolajat nem, vagy csak kis mennyiségben bányászó országok (pl.: Szíria, Jordánia)

⁴² „Törökország folyamatosan „keresi helyét” Európa és Ázsia között. Történelmi múltja, lakossága, politikai, gazdasági arculata alapján elkülönül a közel-keleti arab államoktól, de az iszlám vallás és kultúra miatt a keresztény Európától is.” p. 124.

ságot (kétarcú mezőgazdaság; textil-, ruhaipar; privatizáció; turizmus; isztambuli növekedési pólus). A tananyag didaktikai eleme két kép és egy ábra.

2. A tankönyvek elemzésének összegzése

A tankönyvekben szereplő tananyag korszerű. Adatbázisuk viszonylag friss.

Az általános iskolás tanulóknak egy változatos természeti adottsággal rendelkező, gazdag és változatos élővilág, ugyanakkor túlzottan homogén gazdaságú terület képe bontakozik ki. A *Kontinensek földrajza* (szerző: Tamasics Katalin) tankönyv üdítő kivételt képez az általános iskolai tankönyvek között, hiszen a közel-keleti térségről a legteljesebb (és pontosabb, objektívebb) képet alkotja.

A középiskolás tankönyvekben sem jelentkezik teljes Közel-Kelet kép. Az egyedi természeti sajátosságok jellemzőinek bemutatásával nem sok új információhoz jut a tanuló a területről. A térség gazdaságára jellemző ismeretanyag ugyan elsajátítható a tankönyv leckéinek segítségével, azonban a népeiségre és kulturális sajátosságokra vonatkozó tartalmi rész hiányos.

Bár a vizsgált tankönyvek gazdagon illusztráltak, rengeteg hasznos kép és ábra segíti a diákot a tanulásban, úgy érezzük a közel-keleti régió elég egyoldalúan kerül bemutatásra.

3. Konklúzió

A tantárgyak közül a történelem mellett a földrajz az, mely jellegénél fogva alkalmas arra, hogy a kultúrák közötti különbségeket/kapcsolatokat közvetítse. Ezért kellene törekednie a tankönyvek szerkesztőinek is arra, hogy minden tekintetben teljes képet alkossanak az egyes területekről.

A vizsgált tankönyvek az iszlám világ értékrendbeli, világnézetbeli, vallási és kulturális sajátosságainak megértésére elegendő információval napjainkban nem rendelkeznek. Nem nyújtanak megfelelő ismereti háttérrel ahhoz, hogy a nyugati és az iszlám világ különbségei teljesen érthetővé váljanak. A feltárt súlypontok közül egyetlen tankönyvben sem talákoztunk a térség geostratégiai szerepével kapcsolatos információval.

Ugyanakkor az érdeklődés felkeltésére elegendő információval bírnak, így hatásukra a tanulók kíváncsian kutathatnak a Közel-Keletről szóló könyvek, szakirodalmak között.

Felhasznált irodalom

DÁRDAI Á. (2002): A tankönyvkutatás alapjai. Dialóg Campus, Pécs, 156 p.

FISCHER-DÁRDAI, A. – M. CSASZAR, Zs. (2004): L' image de l' Afrique dans les manuels d' histoire et de géographie hongrois. IN: Rencontre de l'histoire et rencontre de l'autre: L'enseignement de l'histoire comme dialogue interculturel. Colloque co-organisé par la Société Internationale pour la Didactique de l'Histoire et l'Université Mohammed V – Soussi – Faculté des Sciences de l'Education, Rabat Maroc. 22-25. Septembre 2004. pp. 85-99.

M. CSASZAR Zs. – VATI T. (2006): A földrajztankönyvek iszlámképe. In: A földrajz tanítása: módszertani folyóirat, Szeged. 2006/14. pp. 15-20.

V. GLASENAPP, H. (é. n.): Az öt világvallás. Talentum, p. 325.

További nyelvi jogokat követelnek a macedóniai albánok

A 2008 júliusában hozott macedóniai nyelvtörvény értelmében az albán nemzetiségű parlamenti képviselők anyanyelvükön intézkedhetnek. Mindez azt jelenti, hogy az összes parlamenti dokumentumot megkapják albánul, anyanyelvükön érintkezhetnek bármely állami intézménnyel az ország bármely részén, valamint kihirdethetik az önkormányzati határozatokat, intézkedéseket azokon a településeken, amelyeken az albán kisebbség aránya több mint húsz százalékot tesz ki. Menduh Thaci, az ellenzéki Albánok Demokratikus Pártja (DPA) elnöke most azt követeli a parlament elnökétől, hogy azokon a településeken is tegyék lehetővé a helyi határozatok albán nyelvű kihirdetését, ahol az albán kisebbség aránya nem éri el a húsz százalékot. A konfliktus forrása, hogy a macedónok országukat macedón nemzetállamnak tekintik, amely egyenlőséget biztosít a többi nemzetiségnek, az albánok ellenben többnemzetiségű államot szeretnének, amelyben az albán is nemzeti nyelv.

K. A.

Amerikai elhárítórakétákat telepítenek Törökországba

Csehország és Lengyelország mellett Törökországba is elhárítórakétákat telepítene az amerikai állam. A jelek szerint az USA komoly katonai fenyegetésnek veszi az Irán atomprogramját, ezért a Pentagon egy 7,8 milliárd dolláros hitelkonstrukció jóváhagyását kéri a Kongresszustól, mely lehetővé tenné Törökország ellátását Patriot PAC-3 elhárítórakétákkal. Ez a lépés igencsak megronthatja a helyenként problematikus iráni-török kapcsolatokat, ugyanakkor azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a nyugati biztonsági együttműködésre kifejezetten jó hatással lehetne ez a döntés.

K. A.

Macedónia vezet, Bosznia-Hercegovina lemarad az üzleti reform végrehajtásában

A Világbank „Doing Business 2010: Reforming through Difficult Times” című jelentéséből kiderül, hogy a kelet-európai és közép-ázsiai államok azok, amelyek világviszonylatban is a leggyorsabban voltak képesek piaci reformot véghezvinni 2008-tól 2010-ig.

Svetlana Bagaudinova, a Világbank sajtótájékoztatóján elmondta, hogy a reformhullám keleti irányban söpör végig a területen. Albánia, Fehéroroszország, Kirgizisztán és Macedónia eszközölte a legtöbb reformot 2008-ról 2010-re.

A jelentés megállapította, hogy minden nyugat-balkáni állam javított az üzleti környezetén a vizsgálatba vont 10 kategóriában, mint például a határon átnyúló kereskedelem, a befektetők védelmezése, a munkavállalók foglalkoztatása vagy hitelnyújtás mutatóiban. Ezek alapján Macedónia – 183 államot vizsgálva – a 2008-as 69. helyről 2009-re a 32. pozícióba lépett előre. Bulgária megtartotta 44. helyét, míg Szlovénia az 58. pozícióból az 53.-ra jött fel. Románia tíz helyet veszítve az 55., Montenegró 71., Albánia 82., Szerbia pedig 88. a listán. Horvátország a 103., Koszovó a 113., Bosznia-Hercegovina a 116. helyet foglalja el.

M. A.

**15-18 February, 2010 Mediterranean Conference for Academic Disciplines
Gozo, Malta**

Website: <http://www.internationaljournal.org/malta.html>

Contact name: Professor Joseph Bonnici, PhD

Organized by: International Journal of Arts and Sciences

Deadline for abstracts/proposals: 8 January 2010

**15 to 16 April 2010 Coexistence of Religious and Cultural Diversities: The Experience of
Istanbul
Istanbul, Turkey**

The Conference theme is Istanbul as the meeting of different religions, center of religious and cultural pluralism. Historical reflections of religious diversity in Istanbul. Istanbul faces of modernity that threatens the multicultural life

Website: <http://www.istanbul.edu.tr/ilahiyat/intsempozyum.html>

Contact name: Dr. Hakan Olgun

**25-27 August 2010 War and Self-Defence
Sheffield, United Kingdom**

Website: <http://www.shef.ac.uk/philosophy/staff/profiles/frowe.html>

Contact name: Helen Frowe

The conference will focus on issues in self- defence and just war theory. The keynote speakers are Frances Kamm, Jeff McMahan and David Rodin. There will be several parallel sessions for submitted papers.

Deadline for abstracts/proposals: 1st December, 2009

Skupljači perja – Tollszedők

Saša Petrović

A cigányok ábrázolása a filmművészetben elsősorban misztikus erejükre, a jóslásra, a táncrea és a zenére épült. Az alkotásokról, mint lobbanékony természetű, a szabadságot mindennél jobban szerető, a bűnözésre hajlamos népként ismerhetjük meg őket. Cigányokkal találkozhatunk a Carmenben, vagy a Párizsi Notre Dame-ban. Az 1960-as évek előtti filmgyártás a sztereotípiákat majdnem mindig ideológiai célra használja fel, és ennek megfelelően lesznek belőlük jó muzsikuskok, jóvendőmondók, vagy rossz emberek, azaz gyerekrablók, alkoholisták. Kevés realista ábrázolás született, az olyan filmek, mint pl. az 1975-ös *A cigánytábor az égbe megy* (Табор уходит в небо), túlzottan romantikusak, és legfeljebb a kosztümök, vagy a dallamok emlékeztetnek rájuk. A jugoszláv, vagy inkább szerb filmekben hiteles ábrázolásokkal is találkozhatunk, de azt a néhány alkotást is, amelyben szerephez jutnak, főleg a sztereotípiákkal való játék jellemzi. Ilyen Emir Kusturica talán legjobb filmje is *A Cigányok ideje* (Dom za vešanje, 1989).

A *Találkoztam boldog cigányokkal is* (Skupljači perja, magyarul Tollszedők, 1967) ezek alól kivétel, erőteljes realizmusához csak egy cseppnyi romantika társul. A filmet Aleksandar Saša Petrović rendezte 1967-ben és többek között olyan elismerésekben részesült, mint a 1967-es Cannes-i filmfesztivál zsűriének különdíja vagy a FIPRESCI díj, valamint 1968-ban Oscar-díjra jelölték legjobb idegen nyelvű film kategóriában, de alulmaradt Jiří Menzel Szigorúan ellenőrzött vonatok c. filmjével szemben. A jugoszláv filmkritika 1983-ban minden idők legjobb hazai filmjének kiáltotta ki.

A történet a vajdasági Zombor környékén, egy cigánytelepen játszódik. A középpontban a két tollszedő cigány, Boro a fiatal, karizmatikus *macho* főszereplő, és konkurense, az idősebb Mitra állnak. Boronak van családja, de minden áron meg akarja szerezni Tisát, Mitra mostohalányát. A két tollszedő egymás közt felosztja a Vajdaságot 10-10 falura, de miután Mitra megsérti az egyezséget és tollat vesz a Boro területéről, veszélybe kerül a kapcsolatuk, de látszólag megegyeznek italozás közben. Miután Mitra sikertelenül megpróbálja összeadni a mostohalányát egy nagyon fiatal fiúval, Boro felajánl 3 falut a lányért, de Mitra megsértődik, és hazamegy. A lány megszökik az erőszakoskodó Mitrától, de a rokonok gyorsan elkapják és egy másik cigánytelepre viszik. Boronak sikerül megvesztegetni a rokonokat, és elviszi Tisát az orthodox paphoz. Miután a pap összeadja őket, hazaviszi új asszonyát a családjához, ahol látszólag ez a legtermészetesebb dolog. Boro hamarosan elmegy a lókupec barátaival egy lóvásárra, ahol Mitra megtámadja őt, de társai megvédik, a támadó pedig megmenekül. Otthon az öreg feleség sikeresen meggyógyítja Tisát, hogy menjen Belgrádba szerencsét próbálni. Tisa meg is teszi, de miután ráeszmél, hogy egy sokkal nyomorúságosabb helyzetbe került, megpróbál visszajutni otthonába. Stoppol, két török kamionos veszi fel. Az egyikükkel jól érzi magát a hátsó ülésen, mikor a sofőr ugyanezt kéri és Tisa nem adja magát a kaminos elveri és bezárja a hűtőkocsi csomagterébe. A határátkelő közelsége miatt kirakják Zombor környékén az árokba, ahol rátalál egy rokon és visszaviszi a mostohaapjához. Boro felesége után ered, és végül egy késsel ront be volt társához. Egymásnak esnek

és Boro leszúrja Mitrát, aki vérben úszva elmerül a tollai közt. Később megtalálják a testet, a gyilkossággal Boro egyik lókupec ismerősét gyanúsítják, de az a hosszú vallatás hatására kifakad és elárulja, hogy Boro tette volt. A rendőrség járja a cigánytelepeket, de mindenki úgy tesz, mintha semmit sem tudna, Boro eltűnt.

A rövid tartalom ismertetése, csak keveset fed föl a film gazdagságából. Csak a címszerepeket játsszák profi színészek, mint Borót a kosovói albán Bekim Fehmiu, vagy Mitrát a partizán filmek legnagyobb sztárja, Velimir Bata Živojinović, Lenkát Olivera Vučo énekesnő. A néhány további fehér szerepet kivéve (a szerb pap, a szerzetesnő és bíró szerepét) amatőr színészek szerepelnek, amely óriási lökést ad a film autentikus hangulatának, már-már olyan mintha dokumentumfilmet néznénk.

Boro karaktere agresszíven macho, látjuk, ahogy elveri feleségét és Lenkát, a film végén Mitrával is végez, jól alkudozik, nagy üzleti érzéke van, kész feladni a hagyományos utcai szokásokat, és Tisát a szerb pap elé viszi. Úgy tűnik, mintha ezúttal komolyabban venné a fogadalmát, ugyanakkor ez a szenvedély talán túlzottan is erős, legszívesebben bezárná valahova, de ölni is képes, hogy megtarthassa. Minden jelenetben egy újabb Borót láthatunk, az asszonyverő és az ügyes alkudozó a gyilkosság után otthon, karján a gyermekével türelmesen nézi a tv-t.

Érdekes a két klerikus, a hideg szívű szerzetesnő és a barátságos Pavle pap kontrasztja. A szerzetesnő csak akkor hajlandó megkeresztelni egy halott csecsemőt, amikor Boro finoman azzal fenyegeti, hogy nem vásárol tőle tollat. A pap próbál nem bort inni és vizet prédikálni, nehéz harcot vív a fennmaradásért az „Antikrisztusok” miatt (itt a kommunistákról beszél). Pavle az egyik jelenet végén a legnagyobb meglepetésünkre bejelenti, hogy azt tervezi, elmegy vendégmunkásnak Németországba.

A filmben a zene óriási szerepet kap, majdnem egyenrangú a párbeszéddel. A dalok egy részét Olivera Vučo Lenka szerepében énekli, aki ekkor már befutott énekesnő, de többször megszólalnak a tamburások és énekelnek maguk az amatőr színész cigányemberek is. A film külföldön forgalmazott változatának címe, így magyar cím is a Gyelem, gyelem második sorából származik. Később ez a szám lett a cigányok himnusza 1973-ban.

A film színei a jelenetek többségében valamiféle fakó, szürkés-sárgás árnyalatok, amelyek nagyon hűen visszaadják a sáros puszták látképét. A színek csak addig élénkülnek meg, amíg a nász nép mulat, vagy amikor a cigányok a soron táncolnak.

Többször a lovárihoz hasonló helyi nyelven folyik a párbeszéd, de a cigányok egymás közt sokszor váltanak szerbre, ha valamit hangsúlyozni akarnak, mintha ezen a nyelven nagyobb hitelessége lenne a mondandónak.

Egy kis előzetest kapunk a Vajdaság sokszínűségéből, amikor részletet látunk egy kovačica szlovák evangélikus istentiszteletből, román temetésből és egy nagycsaládi ebédből is.

A film a jugoszláv film aranykorában, az *új film* (novi film) időszakában született, amely inkább tendencia volt a jugoszláv filmgyártásban. Mint mozgalom az 1960-as, 1970-es évek liberalizációjából nőtte ki magát, levetkőzte magáról a rendszer bürokratikus dogmatizmusát, és hirdette a szabad önkifejezést és a kísérletezést. Legnagyobb hatással az új film megszületésére az olasz neorealizmus és más európai újhullámok voltak. A filmek elutasították a szocialista realizmus domináns stílusát, amely optimizmusával a néptömegek patriotá nevelését tűzte ki célul, helyette a szocialista állam sötétebb oldalát fordították a néző felé, felfedve annak korrupciót

és képmutató arcát. A radikálisabb alkotók keze alól kerültek ki fekete hullám alkotásai, amely nevét a jugoszláv cenzúrától kapta.

Bár a film gyakorlatilag csak egyetlen mondat erejéig foglalkozik a szocializmussal, biztos nagy fejfájást okozhatott a vezetésnek. Amikor az elején egy régiségek iránt érdeklődő jólöltözött elvtárs megkérdezi, mikor lesznek a cigányok is – akiket itt *mućkaros*-oknak, vagyis csalóknak nevez – a munkásosztály tagjai, György, Boro ivócimborája így válaszol: „Ej, elvtárs úr, itt csalok, vagy ott, ugyanaz a vége”. Ennél nagyobb gondot okozhatott az a sokkoló szegénység, amit a filmből a nemzetközi közönség megismert. Egy cigánytelep egy kisváros határában kisebb gond, de az, hogy a belgrádi nyomortanya egy európai nagyvárosban úgy néz ki, mint Mexikóvárosban vagy Kalkuttában, az nagyon kínos lehetett. Akaratlanul, mint az egyik első nagy nyugati siker, ez a film is hozzásegített azon kép kialakulásához, amit mára Kusturica filmjei felépítettek, amiben a Balkán metafora mindarra, amit ezekben a filmekben egy külső szemlélő láthat.

A film társadalmi szempontból egy olyan kettős helyzetet mutat, amelyben látszólag egyszerre mindenki, és senki sem hibás. Petrović nem esik abba a hibába, hogy leegyszerűsíti a problémák okait, vagy a lehetséges megoldásokat. A film központi eleme a cigányok látszólagos önzolációja, amely a társadalom többi tagjával, más csoportokkal vagy rendszer intézményeivel való kapcsolaton keresztül nyilvánul meg (például a klérussal, a parasztilággal való érintkezésben, egy bírósági kihallgatáson, vagy rendőrséggel való beszélgetés során pontosan körvonalazódik a társadalom alacsonyabb rétegeinek és a rendszer képviselőinek összetett viszonya). A korabeli igazságszolgáltatás külön kategóriaként kezeli a cigányokat (amikor a lókupecet gyilkossággal gyanúsítják, elég annyi, hogy: „Ki lett volna, ha nem te?"). Természetesen arra is fény derül, hogy a rendszer jóléti intézményei sem érik el a cigánytelepet. Amikor a csecsemő beteg, az anyja aggódik, de meg sem fordul a fejében annak a lehetősége, hogy orvoshoz vigye, és a gyerek a következő napon meghal. Igaz ez a nők fizikai-anyagi biztonságára is. A férjeik nem csak a saját asszonyaikat verik, a férfiak úgy kártyázzák el a vagyonukat, mintha az valamiféle elidegeníthetetlen sajátossága lenne a maszkulinitásuknak.

Petrovićnál megjelenik az a gondolat, hogy a cigány, nem egy merev kategória, inkább a társadalom legalsóbb rétege. A cigányok, maguk is „*lemockoscigányozzák*” egymást, ami azt mutatja, hogy akaratlanul is elfogadják a többségi társadalom véleményét, miszerint a státuszukat maguknak köszönhetik. Ennek ellenére, egyáltalán nem bíznak a rendszer intézményeiben, nem működnek együtt, amikor a rendőrség kérdezősködik a gyilkossági ügyben, az egész telep hallgat, pedig mindenki pontosan tudja mi történt.

Bár ez az élet számukra nagyon nehéz, ők nem akarják feladni, annál jobban szeretik a szabadságukat, mint mondják, vagy csak túl nagy a saját társadalmuk tehetetlensége? Mindenesetre, ezt a keserédes érzést kelti a film zenéje, a tájat belepó fehér toll, és az utolsó képsorok is, amint az esős tájon végighaladó kamera alatt szól a tamburazenekar.

Léphaft Áron⁴³

---

⁴³ Geográfus hallgató, PTE TTK.

Felhasznált hivatkozások:

<http://sasapetrovic.org/igrani%20filmovi/skupljaciperja.html>

<http://sasapetrovic.org/igrani%20filmovi/skupljaciperjaintervjui.html>

<http://users.ox.ac.uk/~sedm0324/petrovic.html>

<http://www.socialistfilms.org/2008/01/i-even-met-happy-gypsies-yugoslavia.html>

http://en.wikipedia.org/wiki/Fictional_representations_of_Roma